

Sıradışı Bir Dinî Topluluk: OSMANLI YEZİDİLERİ
(XIX. ve XX. Yüzyıllar)

Ufuk GÜLSOY*

ÖZET

Yezidîler, devlet tarafından, yüzyıllar önce İslâm'dan sapmış bir topluluk (firka-i dâlle) olarak kabul edildiklerinden dolayı, resmen ne Müslüman bir cemaat olarak tanınmışlar, ne de Hristiyan ve Yahudiler gibi "ehl-i Kitap" kabul edilmişlerdir. Osmanlı Devleti ile Yezidîler arasındaki ilişkiler Tanzimat döneminde gayriresmî sûrette de olsa gelişmeye başlamış; bunun sonucu olarak Babîâlî, Yezidî topluluklarıyla yakından ilgilenerek onları kazanmaya çalışmıştır. Nüfus kayıtlarına "Müslim" olarak kaydedilen Yezidîler, Babîâlî tarafından "Müslüman muamelesi" yapılarak birçok defa askere alınmak istenmişse de, cemaat liderlerinin muhalefeti yüzünden başarılı olunamamıştır. Aynı şekilde, Yezidîleri İslâm'a döndürmek amacıyla başlatılan eğitim seferberliğinden de bir sonuç alınamamıştır.

Anahtar kelimeler:

Yezidîler, Şebekler, Şeyh Adî b. Müsâfir, Sincar, Laleş, Şeyhan, Musul, Kuzey Irak, II. Abdülhamid, Heyet-i Tefhîmiye, Firka-i İslâhiyye, Ömer Vehbi Paşa, Mustafa Nuri Paşa, Süleyman Nazif Paşa

İlginç dinî inanışları ve âdetleri sebebiyle XIX. yüzyıldan itibaren Batılı misyoner, araştırmacı ve diplomatların yoğun ilgisini çeken Yezidîler, Osmanlı Devleti'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu toprakları ile Halep ve Musul vilayetlerinde yaşıyorlardı.¹ Nüfuslarının azlığı nedeniyle Anadolu

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ Nuri Paşa, *Abede-i İblis*, İstanbul 1329, s. 39. XIX. yüzyılın sonunda Osmanlı Yezidîlerinin meskûn olduğu yerler Van, Diyarbakir, Bitlis, Musul ve Halep vilayetlerine bağlıydı (*Devlet Sâlnâmesi*, 1307, s. 472-473, 480-491, 624-634, 636-643, 668-680; Justin McCarthy, *Osmanlı Anadolu Topraklarındaki Müslüman ve Azınlık Nüfus*, Çev. İhsan Gürsoy, Ankara 1995, s. 95). Yezidîlerin nüfusu, 1912'de Sivas'ta 2.797, Halep'te 370, Diyarbakir'de 2.891, Van'da 1.176, Erzurum'da 618 idi (McCarty, *Aynı eser*, s. 95). Musul'da ise 1895'te 5.358, 1907'de 2.830 kayıtlı Yezidî vardır. (Sinan Marufoğlu, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914)*, İstanbul 1998, s. 52-53). Musul valisi Süleyman Nazif Paşa, 1914'te bölgede yaklaşık 68.000 Yezidînin yaşadığını söylemektedir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bâbîâlî Evrak Odası (BEO), nr. 318922, lef 1, 18 Ocak 1914). Günümüz Yezidîlerinin büyük çoğunluğu yine Cebel Sincar ve

ve Suriye'de varlıkları pek hissedilmeyen Yezidî topluluklarının büyük ekseriyeti Musul'a bağlı Sincar dağı² ve çevresi ile, dinlerinin kurucusu kabul ettikleri Şeyh Adî b. Müsâfir'in³ kabrinin bulunduğu Şeyhan nahiyesinde bulunuyordu.⁴ Nahiyeye bağlı Yezidî köylerinde tamamı ziraat ve çiftçilikle uğraşan yaklaşık sekiz bin erkek nüfus vardı.⁵

Osmanlı tarihi boyunca denetim altına alınamayan Sincar dağı Yezidîleri ise, oldukça sert tabiatlı, vahşî ve bedevî idiler. Zorunlu kalmadıkça devlete ne asker, ne de vergi veriyorlardı.⁶ Bölgeden geçen kervanlara saldırarak, yolcuları soymak, komşu aşiretlerle savaşmak, civar köyleri yağmalamak gibi eylemler âdetleriydi. Sincar dağının yabancılar için aşılması güç, sarp ve tehlikelerle dolu doğal yapısı, bütün hayatları burada geçen Yezidîler için birer muhkem sığınak ve kale idi. Her yağma veya saldırıdan sonra dağlardaki sığınaklarına çekilen Yezidîler, bölgede etkili operasyonlar yapamayan Osmanlı ordularının takip ve tedibinden çoğu kez fazla kayıp vermeden kurtulabiliyorlardı. Normal şartlarda Sincar'da devletin emirlerini uygulamak mümkün değildi.⁷ Sincar Yezidîlerinin, yalnız hükümet güçleriyle değil, özellikle komşu Kürt aşiretleriyle de araları iyi değildi. Bölgedeki aşiretler arasında yüzyıllardır süregelen bir hâkimiyet ve paylaşım kavgası yaşanıyordu.

Şeyhan'da toplanmıştır (Nelida Fuccaro, "Ethnicity, State Formation, and Conscription in Postcolonial Iraq: The case of The Yazidi Kurds of Jabal Sincar", *International Journal of Middle East Studies*, Vol 29, (1997), s. 564).

² Sincar, Mezopotamya'da bir ova ile bir dağın ve bunlara nispetle Musul vilâyetine tâbi bir kazanın ortak ismiydi. Sincar kazası Telafer namında bir nahiyeye ile 72 köyden meydana geliyordu. Kazanın iskâna elverişli olan yeri Belât köyü idi. Bu köy, Sincar dağı eteğinde ve gayet verimli bir ovanın kenarında olup, su kaynakları bakımından zengindi. XIX. yüzyılın sonunda Belât'ta beş yüzü Yezidî, yüzü Müslüman olmak üzere 600 nüfus yaşamaktaydı. Belât köyünde bir hükümet konağı ile bir kışla bulunuyordu. Sincar kazasının nüfusu ise 2.850'si Kürt, 6.500'ü Türkmen ve 8.000'i Yezidî olarak toplam 17.350 idi. Yezidîler Sincar dağı ile Belât karyesinde, Türkmenler ise Telafer nahiyesinde ikamet ediyorlardı. Tafsilat için bkz. Ali Cevâd, *Memâlik-i Osmanîyyenin Târih ve Coğrafya Lüğati*, Dersaadet 1313, s. 451.

³ Nelida Fuccaro, "Communalism and the State in Iraq: The Yazidi Kurds, 1869-1940", *Middle Eastern Studies*, Volume 35, (1999), s. 10; Menzel, "Adî b. Müsâfir", *İslâm Ansiklopedisi* (İA), I, 137-138; Süleyman Uludağ, "Adî b. Müsâfir", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (DİA), I, 381.

⁴ Şeyhan, Musul vilâyetine bağlı 68 köylü bir nahiyeye idi (*Devlet Salnamesi 1307*, s. 472-473).

⁵ Nuri Paşa, *Aynı eser*, s. 39.

⁶ BOA, İrade, Dahiliye (İD), nr. 43898, 2 Mayıs 1871.

⁷ Nuri Paşa, *Aynı eser*, s. 39-40; Mehmet Hurşit Paşa, *Seyahatname-i Hudud*, Çevrimyazı: Alâattin Eser, İstanbul 1997, s. 40-41, 227.

Bu husumet ve mücadelelerde inanç farklılıklarının da inkâr edilemez bir rolü vardı. Yezidîler, İslâm itikadına aykırı dinî anlayış ve Şeytan'a ilişkin değişik yorumları sebebiyle, Sünnî Kürtler ve halk arasında “İslâm'dan sapmış topluluklar” olarak görülüyorlardı. Gerçekten de Yezidîlik, Şeyh Adî'nin ölümünden sonra belki birkaç dinî ritüel ve motif dışında İslâmiyet ile olan bütün bağlarını kopararak, bölgesel inançların düzensiz bir “karışımı” hâline dönüşerek,⁸ tam anlamıyla “heterodoks” bir mahiyet kazanmıştı.⁹

Yezidî inancında Müslümanlık, Hristiyanlık, Yahudilik, Putperestlik, Şamanizm, Hind-Arî dinleri, Sabîlik, Maniheizm ve özellikle Zerdüştcülüğün izleri vardı.¹⁰ Yezidîliği, bu yapısıyla İslâmiyet'e uygun bir mezhep veya onun bir dalı gibi kabul etmek imkânsızdı.¹¹ Bu dinde “Şeytan” önemli bir yer tutuyordu. Ancak Yezidîlerin inandığı Şeytan, semavî kitaplarda anlatılanlardan oldukça farklıydı. Yezidîler ona “Melek Tavus” diyorlar, “Şeytan” ve “İblis” isimlerini ise kesinlikle kullanmıyorlardı. Yezidîlerin Şeytan'ı (Melek Tavus), melekler üstü bir konuma sahipti. Dünyayı yarattıktan sonra köşesine çekilen Tanrı'nın, kendi adına tasarruf yetkisi verdiği en gözde meleği idi. Yezidî inancına göre, Âdem ile Havva'nın yasak elmayı yiyerek cennetten çıkarılmalarına sebep olup, Hz. Âdem'e secde etmesi yolundaki ilahî emri reddeden Şeytan, Tanrı'nın huzurundan kovulduktan sonra yedi bin sene pişmanlık gözyaşları dökmüştü. Tanrı, samimî tövbesinden dolayı onu affetmiş ve eski itibarını iade etmişti. Yezidîler, Şeytan'ın döktüğü göz yaşlarının cehennemi söndürdüğüne inanıyorlardı. Bundan dolayı, dünyada işlenen günahların bedelinin birbirini izleyen “ruh göçleri” (reenkarnasyon) sırasında ödeneceğini; kötülerin köpek, domuz, eşek, kısrak veya başka hayvanlar suretinde reenkarne olacaklarını söylüyorlardı. İyilik ve doğruluk üzerine ölen Yezidîleri ise, tenasüh sayesinde daha yüce ve yüksek bedenler beklemekteydi. Halk inancında tenasüh kabul edilmekle birlikte, cennet ve cehennem de reddedilmiyordu.¹²

⁸ Bu değişim sürecinin tahlili için bkz. Roger Lescot, *Yezidiler: Din, Tarih ve Toplumsal Hayat, Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri Üzerine Alan Araştırması*, Çeviren: Ayşe Meral, İstanbul 2001, s. 7-39.

⁹ Nelida Fuccaro, “Communalism and the State ...”, s. 1.

¹⁰ Menzel, “Yezidiler”, *İA*, XIII, 417; Turgut Akpınar, “Ölmekte Olan Bir Din, Yezidilik ve İlgi Çekici İnançları, Adetleri”, *Tarih ve Toplum*, sayı 133, Ocak 1995, s. 41-54.

¹¹ Roger Lescot, *Aynı eser*, s. 17-18.

¹² Lescot, *Aynı eser*, s. 61-62.

Bu dinde Şeytan, kötülüklerin değil, iyiliklerin ve güzelliklerin kaynağıydı. Ona lânet okumak, hakaret etmek, tazim ve hürmette kusur etmek büyük günahtı.¹³ Şeytan'ın ismi Tanrı ile beraber anılırdı. O, Tanrı'nın danışmanı, dünyayı ve dünya işlerini idare eden vekiliydi. Yezidîlere göre, Şeytan'a ve onun tasviri olan tavus kuşu şeklindeki “sancağına” saygı gösterilmeliydi. Şeytan'a küfür edenlerin dinen öldürülmeleri gerektiğinden Yezidîler, özellikle Müslümanlardan uzak duruyorlardı.¹⁴ Kutsal kitapları, Yezidîlere, insanların en iyileri ve en üstünleri onların olduğunu söylüyordu. Yezidîler Hz. Âdem'in tohumundan, diğerleri ise Âdem ile Havva'nın karışımından olmuşlardı. Bundan dolayı Yezidîler, başkalarını dinlerine katılmaya çağırıyor, girmek isteyenleri de aralarına almıyorlardı.¹⁵

Osmanlı Yezidîlerinin iki kutsal kitabı vardı. Bunlar, Melek Tavus tarafından Yezidîlerin kurtuluşu için Şeyh Adî'ye indirildiğine inandıkları “*Kitab-ı Cilve*” (Tecelli Kitabı) ile Yezidîlikle ilgili tarihsel olayları, dinî törenlerle uygulamaları içeren “*Mushaf-ı Reş*” (Kara Kitap) idi.¹⁶ Kutsal kitapları okuma imtiyazı şeyh ailesinden olan din adamlarına aitti. Hasan Basri'nin soyundan geldiklerine inanılan bu imtiyazlı grup dışında, hiçbir Yezidînin kutsal metinleri okuması, yorumlaması ve açıklaması mümkün değildi.¹⁷ Yezidîler her gün sabah ve akşam güneşe karşı yönelerek ibadet ve dua ederler, aynı ibadeti ayın doğuşu ve batışında da tekrarlarlardı.¹⁸ Bunun dışında kendilerine özgü oruç ve hac ibadetleri vardı. Aralık ayında üç gün oruç tutmaları şarttı. Bu oruç, âdet gereği genelde şaraplı bir merasimle sona ererdi. Hac yerleri Mekke değil, Musul'un kuzeydoğusunda bulunan Şeyh Adî'nin türbesiydi. Her yıl Eylül ayında bu türbeye yapılan ziyaretle hacı oluyorlardı. Bunun dışında, senede üç defa Nisan, Eylül ve Kasım aylarında Melek Tavus'un tunçtan mamul sancağı ibadet niyetiyle ziyaret edilirdi.¹⁹

¹³ A. Semenow, “Küçük Asya Yezidîlerin Şeytana Tapmaları”, *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, sayı 20, İstanbul 1931, s. 23.

¹⁴ Nuri Paşa, *Aynı eser*, s. 35.

¹⁵ Akpınar, *Aynı mak.*, s. 54.

¹⁶ Mehmet Aydın, “Şeytana Tapma, Yezidîlerin İnanç Esasları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1978, XIII, 363-366. Kutsal kitapların metni için: John Guest, *Yezidîlerin Tarihi, Meleke Tavus ve Mishefa Reş'in İzinde*, İstanbul 2001, s. 347-356; Semenow, *Aynı mak.*

¹⁷ Nuri Paşa, *Aynı eser*, s. 38.

¹⁸ Lescot, *Aynı eser*, s. 63.

¹⁹ Nuri Paşa, *Aynı eser*, s. 26-27.

Yezidiler, Hristiyanların yaptığı gibi, çocuklarını doğduktan kısa süre sonra bağlı oldukları şeyhleri²⁰ vasıtasıyla vaftiz ettiriyorlardı. Vaftiz, Şeyh Adî türbesinin yakınlarından çıkan ve Yezidilerce kutsal sayılan “zemzem suyu” ile yapılmaktaydı. Vaftizden bir hafta sonra ise çocukların sünnet merasimi icra edilirdi.²¹ Yezidilerin uymak zorunda oldukları bazı dinî yasaklar vardı. Sözelimi, okumak ve yazmak küçük bir zümre dışında herkese yasaktı. Marul, lahana, fasulye, bamya, ebegümece, gülhatmi gibi sebze ve bitkiler ile ceylan eti, domuz eti, balık eti, horoz ve beyaz tavuk eti haram olan yiyeceklerdi. Sakal ve bıyık kesmek; testi gibi, içinden su içilirken “*lk lk*” veya “*glu glu*” sesler çıkaran kaplardan su içmek de haramdı. Ayakta işlemek, ateşi kirletmek, toprağı horlamak ve üzerine kaynar su dökmek, oturarak elbise giymek, helâlâra ve hamamlara girmek, taharet için su kullanmak da yasaktı.²² Camilere ve mescidlere girmek, salavat ve Kur’an dinlemek; başkalarının tarak, ustura, kaşık ve bardaklarını kul-

²⁰ Yezidilikte toplumsal ve dinî hiyerarşi kast sistemine dayanır. Sistemin zirvesinde bulunan imtiyazlı Yezidi aileleri dinî ve dünyevî bütün işlerde cemaatin önderleridir. Yezidilerin en büyük ruhanî ve dünyevî lideri Şeyhan'da ikâmet etmekte olan “Emir”dir. Emir, Halife Yezid veya Şeyh Adî'nin soyundan geldiklerine inanılır. Kararlarına karşı çıkılmaz. Emir, buyruklarına muhalefet etmenin cezası “aforoz” edilmektir. Topluluğun en varlıklı kişisidir. Melek Tavus'un sancaklarından sağlanan gelirler ile Şeyh Adî vakfının varidatı ona aittir. Yezidilikte emirlikten sonra en yüksek makam “Şeyhlik”tir. Şeyh ailelerinin soyu meleklerle dayandırılır. İnanışa göre, insan şekline bürünen meleklerin birçoğu, yeryüzünde birer soy bırakmışlardır. Şeyhler onların soyundan gelir. Şeyhlerin görevi, dinî ağırlıklıdır. Manevî rehberlik yaparlar, doğum, evlilik ve ölüm törenlerini idare ederler. Bayramların tarihlerini belirleyenler, kutlamaları düzenleyenler hep şeyhlerdir. Şeyhin evi kutsal kabul edilir. Hasan Basri'nin neslinden geldikleri kabul edilenler diğer şeyhlere göre daha üstündür. Yazı yazma ve okuma hakkı şeyh soyuna mahsus bir imtiyazdır. Mollalar (İmamlar) şeyh ailelerinden seçilir. Emirler gibi şeyhlerin de önemli gelir kaynakları vardır. Her Yezidi ailesinin bağlı olduğu şeyhine senelik muayyen bir vergi ödemesi vaciptir. Şeyhler, yapılan dinî merasimlerden de ücret alırlar. Bazen kendilerine bağışta bulunulur. Bu statüleri sayesinde büyük servet sahibi olan Yezidi şeyhleri vardır. Şeyhlerden sonra “Pirler” gelir. Pirleri şeyhlerden ayıran en önemli fark, şeyhlerin Arap, pirlerin ise Kürt kökenli olmasıdır. Pirler, şeyhlerin yardımcısı veya vekilleri sayılır. Ancak gelirleri daha azdır. Yezidilerdeki diğer imtiyazlı sınıflar, Kavvallar, Fakıranlar, Mücavirler ve Köçekler'dir. Avam tabakayı ise “Müridler” oluşturur. Bunların soy asaleti ve imtiyazları yoktur. Doğdukları gibi ölürler, sınıfları hiçbir zaman değişmez. Her müridin bir şeyhe (veya pire) bağlanması şarttır. Şeyhsiz ve pirsiz bir Yezidi ailesi düşünülemez. Onların emirlerine uymak her Yezidi için dinî bir zorunluluktur (Nuri Paşa, *Aynı eser*, s. 21-24; Lescot, *Aynı eser*, s. 75-90; Guest, *Aynı eser*, 71-75).

²¹ Nuri Paşa, *Aynı eser*, s. 31-32.

²² Nuri Paşa, *Aynı eser*, s. 44-45; Akpınar, “Yezidilik ...”, s. 51.

lanmak, evden bir sene uzaklaşmak haram sayılıyordu. Haram ve yasaklara uymayanlar “küfür” suçu işlemiş olduklarından “afroz” edilirdi.²³

Yezidîliğin kökeni, XII. yüzyılda Laleş (Laliş)'e yerleşen Suriyeli din adamı, Şeyh Adî b. Müsâfir'in (öl.1162) kurduğu “*Adeviyye*” tarikatına dayanmaktaydı.²⁴ Ancak, Şeyh Adî'nin tesis ettiği Adeviyye tarikatı ile Osmanlı dönemi Yezidîliği birbirinin aynı değildi. İlk dönem “*Yezidîliği*” zamanla değişerek asliyetini ve saflığını kaybetmişti: Şeyh Adî b. Müsâfir Laleş'de yürüttüğü dinî hizmetlerle yüzyıllardır değişik batıl inanç ve geleneklere bağlı yaşayan bölge Kürtlerini tarikat çerçevesinde Müslüman yapmıştı. Şeyh Adî, etkili hitabeti, takvası, örnek kişiliği ve gösterdiği kerametleri ile kısa sürede halk arasında saygın bir şahsiyet hâline gelmişti. Şeyh, müritlerine züht ve takvayı esas almalarını, Kur'an ve Sünnet çizgisinden ayrılmamalarını öğütlemekteydi. Eserlerinde de aynı konular üzerinde duruyordu.²⁵ Adî b. Müsâfir'in sağlığında istikametlerini muhafaza eden “*Adeviyye müridleri*”, Şeyhlerinin vefatından bir süre sonra, aralarına katılan değişik batıl inançlara sahip dağlı yeni Kürt gruplarının da etkisiyle,²⁶ tarikat çizgisinden ayrılarak eski inançlarına geri döndüler. Uydurma menkıbeler ile Şeyh Adî ve bazı halefleri kült hâline getirilerek kutsallaştırıldı. Zamanla, İslâmiyet'le ilgisi olmayan yeni bir “din” ve “cemaat”, yani bilinen Yezidîlik ortaya çıktı.²⁷

Yezidî aşiretleri XVI. yüzyılda tamamen Osmanlı hâkimiyetine girdiler. Osmanlı tarihi boyunca, devletin Yezidî topluluklarına karşı tavrını belirleyen temel faktör hiçbir zaman “din” olmadı. Osmanlı iktidarları, geleneksel resmî ideolojinin bir gereği olarak, imparatorlukta değişik

²³ Nuri Paşa, *Aynı eser*, s. 35-36.

²⁴ Mehmed Şerâfeddin, “Yezidîler”, *Darülfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmûası*, 1. sene, sayı 3, İstanbul 1926, s. 5; Süleyman Uludağ, “Adeviyye”, *DİA*, I, 374.

²⁵ Şeyh Adî'nin kitaplarında Osmanlı dönemi ve günümüz Yezidîliğinin doğuşu üzerinde herhangi bir etkisi olduğunu düşündürecek unsurlar yoktur. Şeyh, eserlerinde, Müslümanların sadece Kur'an ve Sünnet'i takip etmeleri üzerinde durmakta, İslâm inancına aykırı herhangi bir telkin ve imada bulunmamaktadır. İslâm tarihinin tartışmalı meselelerinde bile taassuptan uzak ve önyargısızdır. Şeyh Adî, dört büyük halife arasında herhangi bir ayırım yapmaz; Hz. Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali'ye tâbi olanların hepsinin mümin olduğunu söyler. Şiîler gibi Hz. Muaviye'yi kınamaz veya eleştirmez. Aksine, iyi niyetli bulur. Ona göre, Hz. Ali ile Muaviye nefisleri için değil, hak için savaşmışlardır. Bundan dolayı, ikisi de masumdur. Bu savaşta ölenlerin hepsi mümindir (Lescot, *Aynı eser*, s. 22-26).

²⁶ Menzel, “Adî b. Musâfir”, *İA*, I, 138.

²⁷ Yezidîliğin Şeyh Adî ve İslâm diniyle olan ilişkisi hakkında: Lescot, 19-39; Nuri Paşa, *Aynı eser*, s. 50 vd.; Menzel, *Aynı mad.*, s. 138.

din, mezhep ve cemaatlere karşı gösterdikleri klâsik tavrı, bir “*fırka-i dâlle*” olarak kabul edilen Yezidîlere de aynen uyguladı. Aslında bu yaklaşım tarzı, hiç de şaşırtıcı değildi. Çünkü Osmanlılar, ülkedeki dinî cemaat ve toplulukların inanç yönlerinden çok, onların kendi egemenliğine karşı alacakları pozisyonla ilgilenmekteydi.²⁸ Osmanlı resmî ideolojisinin koyu merkezîyetçi ve devletçi yapısı, yönetim ile tebaa arasındaki ilişkilerin merkezine, “itaat” faktörünü oturtuyordu. Hangi etnik köken, din, mezhep veya cemaatten olursa olsun, vergi vermek suretiyle devletin siyasî hâkimiyet ve otoritesini tanıyıp kanunlarına boyun eğen herkes Osmanlı idaresinde güvenle yaşama hakkına sahipti.

Osmanlı Devleti, kendisini, yalnızca Müslüman tebaanın değil, buyruklarına itaat eden bütün *Osmanlıların* temsilcisi ve koruyucusu olarak görüyordu.²⁹ Osmanlı tebaası olmak, Müslümanlığı kabul edip kendi dininden, etnik ve kültürel kimliğinden vazgeçmeyi gerektirmiyordu. Bu özellikleri muhafaza ederek, yalnızca devlete vergi verip onun egemenliğini kabullenmek, istenilen hizmetleri eksiksiz yerine getirmek yeterliydi.³⁰ Nitekim, bu yaklaşımın bir sonucu olarak, “*ehl-i Sünnet*”e ayrılıkları iddiasıyla şiddetli şekilde eleştirilen “*Heterodoks zümreler*” bile devlet ve kamu düzeni (nizâm-ı âlem)³¹ için tehlike teşkil etmedikleri sürece, siyasî otorite tarafından müsamaha görmekteydi.³²

Osmanlı Devleti ile Yezidîler arasındaki ilişkiler XVI. yüzyıldan itibaren bu genel anlayış çerçevesinde gelişti. Vergilerini düzenli ödeyip, kamu düzenini ihlâl etmedikleri sürece,³³ sırf inançlarından dolayı Yezidî-

²⁸ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, İstanbul 1998, s. 330.

²⁹ Ocak, *Aynı eser*, s. 104.

³⁰ Ocak, *Aynı eser*, s. 91-92.

³¹ Nizam-ı âlem (kamu düzeni) ilkesi, Osmanlı resmî ideolojisinde devletin yerini çok iyi vurgulayan, onun bütün icraatlarının meşruiyet kaynağını oluşturan önemli bir kavramdı. Osmanlı Devleti, nereden veya kimden gelirse gelsin kamu düzenini bozabilecek hiçbir eylem, oluşum veya girişime kesinlikle izin vermezdi. Mevcut yapıyı ve dengeleri değiştirmeye yönelik hareketler hangi şahıs veya çevreden gelirse gelsin, hangi amacı taşırsa taşısın devlet açısından fark etmezdi. Nizam-ı âlem ve devletin bekası söz konusu olduğunda kardeşler bile gözden çıkarılabilirdi (Ocak, *Aynı eser*, s. 20-21).

³² Fahri Unan, “Dinde Tasfiyecilik Yahut Osmanlı Sünniliğine Sünnî Muhâlefet: Birgivi Mehmed Efendi”, *Türk Yurdu*, sayı 36, Ağustos 1990, s. 36; A.Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul 1996, s. 20; aynı müellif, “Bektaşiler”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (DİA), V, 373-379.

³³ BOA, *Mühimme Defteri* (MD), nr. 49, sıra 341, s. 99, Haziran 1584; nr. 55, sıra 49, s. 25, Kasım 1584.

ler bir problem olarak görülmedi. Ancak Osmanlı hükümetlerinin, Yezidî topluluklarına karşı Tanzimat öncesi politikalarıyla, Tanzimat sonrası siyasetlerinin farklı olduğu da bir gerçektir. İstanbul, özellikle klâsik dönemde Yezidî topluluklarına karşı oldukça “mesafeli” bir politika izledi. Yezidîleri “tanımak” veya “kazanmak” yolunda ciddî bir girişimde bulunmadı. Belki de buna ihtiyaç duymadı. Devletin gözünde Yezidîler, İslâm milletinden ayrılmış³⁴ bir “*fırka-i dâlle*” idi.³⁵ Önceleri hidayet üzere olan bu insanlar zamanla “dalâlete”³⁶ düşmüşlerdi.³⁷ Gittikleri yol batıldı.³⁸ Mezhepleri yoktu. Ezan okumuyor, namaz kılmıyorlardı. “Münker ve Nekir”i, “Rûz-ı Mahşer”i inkâr ediyorlar,³⁹ Ramazan'da şarap içiyorlardı.⁴⁰ Bundan dolayı, Yezidîleri Müslüman bir topluluk olarak kabul etmeyen Osmanlı iktidarı, onlara “müstakil bir dinî cemaat statüsü”de vermedi.⁴¹ Şemsîler⁴² ve Şebekler⁴³ gibi “*millet*” sistemine de dahil edilmeyen Yezidîler, resmî belgelerde hep “*taife-i dâlle*” olarak zikredildiler.⁴⁴

³⁴ BOA, İrade Dahiliye (İD), Ra 1310/56, Eylül/Ekim 1892; BOA, Dahiliye Nezareti, Muhaberat-ı Umumiye (DH.MUI), 31-2/27, lef 14, 17 Şubat 1910.

³⁵ BOA, Hatt-ı Hümayun (HH), nr. 3430-A, Nisan 1795; BOA, Yıldız Esas Evrakı (YEE), 139/70, 26 Aralık 1877; BOA, YEE, 139/15, 23 Mart 1892; İD, nr. 96886, 15 Temmuz 1891.

³⁶ “Dalâlet” kavramının tahlili için: “Dalâlet”, *DİA*, VIII, 427-430.

³⁷ BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV), 74/77, 5 Şubat 1893; YEE, 139/15.

³⁸ YEE, 139/70.

³⁹ *MD*, nr. 49, sıra 341, s. 99.

⁴⁰ *MD*, nr. 55, sıra 49, s. 25.

⁴¹ Nelida Fuccaro, “Communalism and the State...”, s. 3.

⁴² IV. Murad'ın Bağdat seferi dönüşünde Mardin'de karşılaştığı Şemsîler (Şemsiyehler), o tarihte güneşe tapma kültürüne bağlı ilginç bir topluluktur. Şemsîler, devletin takibatından kurtulabilmek için daha sonra Hristiyan görüntüsünde Yakubîler arasında varlıklarını sürdürmüşlerdir (Guest, *Aym eser*, s. 108).

⁴³ Osmanlı belgelerinde “fırka-i dâlle” olarak geçen Şebekler, Musul ve çevresinde yaşayan, Kürt veya Türk oldukları tartışmalı bir topluluktur. Komşuları olan Yezidîlerin her türlü toplantılarına ve törenlerine katılır, belirli günlerde ziyaretlerine giderlerdi. Şebekler Muharrem'in onuncu günü aşure pişirip dağıtır, özel törenler düzenlerlerdi. Tüm dinî işlerini yöneten ve yetkileri kendinde toplamış bir şeyhleri vardı. Şebeklerde erkekler bıyıklarını kesmez, yemeğe bulaşmasın diye başlarının üstüne doğru toplarlardı (V. Minorsky, “Şebek”, *İA*, XI, 371-372).

⁴⁴ Bu konuda XVI. yüzyıla ait örnekler için: *MD*, nr. 48, sıra 536, s. 191, Kasım 1582; nr. 49, sıra 341, s. 99; nr. 55, sıra 49, s. 25; nr. 52, sıra 225, s. 93, Kasım 1583. Tanzimat sonrası dönem için: İD, nr. 96886; YEE, 139/15; Y.MTV, 100/13, Haziran 1894; BOA, Sadaret Mektubi Kalemî (A.MKT), nr., 228/54, Eylül-Ekim 1849; BOA, Dahiliye Nezareti, İdare (DH.İD), 206/4, lef 3, 4, 10, Ocak-Şubat 1914.

Osmanlı yönetimi açısından en problemlî Yezidî aşiretleri Sincar bölgesindeydi. Şeyhan Yezidîleri kısa sürede itaat altına alındıkları hâlde, Sincar'ın dağlık kesiminde devlet otoritesi tam anlamıyla sağlanamadı. Dağdaki aşiretler vergi ödemiyorlar, kervanlara saldırıp köyleri yağma ediyorlardı. Mahallî kuvvetlerin asayişini sağlamada yetersiz kalmaları durumunda, bölge valileri vasıtasıyla Yezidîler üzerine kalabalık ordular sevk ediliyordu. Bu operasyonların temel hedefi, devlete vergi vermemekte direnenleri yola getirmek, eşkıyalık yapanları cezalandırarak bölgede devletin gücünü ve otoritesini kabul ettirmektir. Ancak, yalnızca askerî yöntemlerle sorunları çözmek, bölgesel istikrarı temin etmek mümkün değildi. Silah gücüyle sağlanan sükûnet kalıcı ve uzun ömürlü olmuyordu. Askerî harekâtlar sırasında yapılan muameleler, Yezidîler ile devlet arasındaki ilişkileri daha da kötüleştiriyordu. Buna rağmen askerî operasyonlar XIX. yüzyılda da devam etti. Osmanlı Paşaları, 1830'lu yıllarda Yezidîlerin girilemez denilen dağlarına girdi. Çarpışmalarda çok sayıda insan öldü. Binlerce hayvan yağma edilerek, çok sayıda Yezidî esir alındı.⁴⁵

Tanzimat dönemi ise Osmanlı-Yezidî ilişkileri açısından önemli gelişmelere sahne oldu. Temelleri XVI. yüzyılda atılan klâsik politikalarda değişimler gözleniyordu. Yezidîleri sisteme kazandırmanın yolları araştırılmaya başlandı. Bu değişimde, Tanzimat'la birlikte devlete hâkim olmaya başlayan yeni anlayışın etkili olduğu açıktı. Bu anlayışı temsil eden bürokrat ve aydınlar, devletin kurtuluşunu, farklı din, mezhep ve etnik kökenden gelen insanların bir arada ve dostça yaşatılabilmesinde görüyordu. Klâsik yaklaşımlar değiştirilmeli, din ve mezhep özgürlükleri genişletilmeli, tebaa arasındaki eşitsizlikler giderilmeliydi. Osmanlı topraklarında yaşayan irili ufaklı bütün topluluklar sistem içerisinde kendilerine yer bulabilmeliydi. Aksi takdirde, Fransız ihtilâl fikirlerinin etkisindeki ayrılıkçı hareketleri bertaraf edebilmek, devletten kopmaların önünü almak mümkün değildi. Babiâli'nin, Yezidîler ile daha yakından ilgilenmeye başlamasında Avrupalı devletlerin de payı vardı. Batılılar bir süredir Osmanlı Yezidîleri ile temas hâlindeydi. Yezidîler, başta İngiltere olmak üzere, Ortadoğu üzerine ince hesaplar yapan emperyalist devletler için Osmanlı'nın işlerine müdahale konusunda istifade edilebilecek ideal bir topluluk olabilirdi. Kazanıldıkları takdirde, gelecekte Batılıların bölgedeki çıkarlarına da sadakatle hizmet edebilirlerdi. Avrupalı devletler, yüzyılın ilk yarısından itibaren Musul bölgesine gönderdikleri araştırmacı, arkeolog ve konsololar kanalıyla Yezidîler hakkında sürekli bilgi toplamaya

⁴⁵ Lescot, *Aynı eser*, s. 111 vd.

başladılar. Konsoloslar, Yezidîlere ilişkin bütün sorunlar ve gelişmelerden hem başkentlerini, hem de İstanbul'daki sefaretlerini haberdar ediyorlardı. Bu durum, Osmanlı yönetimini Yezidîleri kazanma konusunda yeni arayışlara yöneltti.

Devletin işi zordu. Yezidîler yalnız İngiltere, Fransa ve İran'ın değil, Rusların da ilgi odağıydı. Rusya sınırına yakın alanlarda meskûn bazı Yezidî aşiretleri uzun süredir Ruslarla irtibat hâlindeydi. 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında Hasanlı aşiretine bağlı Yezidîler, Doğu Anadolu'da Ruslara yardım etmişler, özel bir müfreze ile Rus kuvvetlerinin yanında savaşa katılmışlardı. 1829'da imzalanan Edirne Antlaşması gereği Osmanlı topraklarını tahliye eden Rus ordularının yanında Ermeniler ve Hasanlı aşiretine bağlı Yezidîler vardı. Ruslar, Ermenileri Erivan'a,⁴⁶ Yezidîleri ise Ağrı dağının yamaçlarında, Rus sınırının hemen iç kısmında yer alan Sürmalu'ya yerleştirdi.⁴⁷ Daha sonra Yezidîler, Erivan eyaletindeki yeni vatanlarına taşındı. 1840'ta Rus topraklarında 324 kişiden oluşan altmış yedi Yezidî ailesi vardı.⁴⁸ 1830'lar ve müteakip yıllarda Rusya'ya yönelik Yezidî göçleri devam etti. Bir ara, askerlik hizmetinden kurtulmak isteyen bin hanelik büyük bir Yezidî topluluğu Rusya'ya geçti.⁴⁹ 1877-1878⁵⁰ ve 1879-1882 yıllarında büyük göçler oldu. Erivan'daki Yezidî sayısı sekiz binlere ulaştı. İleriki yıllarda göçlerdeki artış sürdü. 1897'de Rus uyruğuna kabul edilmiş on beş bin Yezidî bulunuyor, diğerleriyle birlikte bu rakam yirmi binleri aşyordu. XX. yüzyılın ilk çeyreğinde ise Kafkaslardaki Yezidî nüfusu kırk bini geçecekti.⁵¹

Babîâli, 1849'da, Yezidîleri askere almak istedi. Müslümanlardan meydana gelen Osmanlı kara ordusuna Yezidîlerin alınacak olması önemliydi. Çünkü Osmanlı hükümeti, bu kararıyla Yezidîlere siyaset gereği "*Müslüman muamelesi*" yapmış oluyordu. Bu uygulama sonucu, Diyarbekir sancağında sakin Yezidîler arasından nüfus kayıtlarına göre belirlenen 55 kişi askere alındı.⁵² Halep ve civar illerdeki birliklere gönderilen Yezidîler-

⁴⁶ Bu konuda bkz. Kemal Beydilli, "1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler", *TTK. Belgeler*, XIII/17, Ankara 1988, s. 365-434.

⁴⁷ Guest, *Aym eser*, s. 120-121.

⁴⁸ Guest, *Aym eser*, s. 323.

⁴⁹ BOA, Sadaret Mektubi Kalemi, Mühimme (A.MKT. MHM), 351/6, 31 Mart 1866.

⁵⁰ 1877'de Osmanlı Devletine ihanet edip, Rusya'ya kaçan Bâyezid sancağı Yezidîleri için bkz. BOA, YEE, 139/70.

⁵¹ Guest, *Aym eser*, s. 323-329.

⁵² BOA, Sadaret Mektubu Kalemi (A.MKT), 228/54.

den hiç biri askerliğini tamamlayamadı. Bunlardan biri yolda, diğerleri ise askerde iken vefat etti.⁵³ Uygulama, dinî inançlarına aykırı olduğu gerekçeyle o tarihe kadar askerlik yapmamış Yezidîleri endişelendirdi. Çok sayıda Yezidî topraklarını terk etti.⁵⁴ Kararı iptal ettirmek için Diyarbakir Yezidî cemaatinden beş kişilik bir heyet⁵⁵ aynı yıl İstanbul'a geldi. Heyet, İngiliz sefaretinin desteğiyle Babîâlî'de temaslarda bulundu. Şeyh Yusuf, Sadrazam Mustafa Reşid Paşa ile görüşerek taleplerini iletti.⁵⁶ Yaklaşık beş ay başkentte kalan ve bu süre zarfında İngiliz sefiri Canning'den yardım gören Yezidî liderler, 12 Eylül 1849'da Osmanlı Devletine ortak bir dilekçe vererek isteklerini tekrarladılar.

Yezidîler, dilekçede, kendilerini, vergilerini düzenli ödeyen “*hâric-i mezheb*” bir topluluk olarak tanımlıyorlardı. İfadelerinden, Osmanlı hükümetinin, Yezidîlere “Müslüman muâmelesi” yaparak onları askere almak istemesinden rahatsız oldukları anlaşılıyordu. “*Hâric-i mezheb*” olduklarını hatırlatmaları bu yüzdendi: “*Hâric-i mezheb*” reayadan asker almayan Osmanlı Devleti, aynı durumdaki Yezidîlerden de böyle bir istekte bulunmamalıydı. Üstelik, askere alınan Yezidîlerin akıbetleri de meydandaydı. Bunlardan bir fayda sağlanamamış, hepsi “telef” olmuştu. Sözün özü, Yezidî liderler Osmanlı ordusunda asker olmaya niyetli değildi.⁵⁷

Yezidî heyetin liderliğini yapan Şeyh Yusuf, Layard'ın önderliğindeki bir İngiliz araştırma grubuyla birlikte Musul'a gitmek üzere daha önce İstanbul'dan ayrılmış, diğer Yezidîler ise, Osmanlı hükümetinin cevabını beklemek amacıyla şehirde kalmıştı.⁵⁸ Bu sırada, İngiliz sefiri Canning, sadrazamdan, Yezidîlerin her türlü haklarının korunacağına dair garanti aldı.⁵⁹ İngilizler, Şeyh Yusuf'la birlikte Trabzon ve Erzurum üzerinden

⁵³ BOA, A.MKT, 228/54.

⁵⁴ A.MKT. MHM, 354/37, 23 Nisan 1866.

⁵⁵ Yezidî heyetin liderliğini yapan Yusuf isimli şahıs Osmanlı belgelerinde “Şeyh” olarak geçerken (A.MKT, 228/54), Guest ise aynı şahsın “Kavval” olduğunu söylemektedir (s. 182-183).

⁵⁶ Guest, *Aym eser*, s. 361.

⁵⁷ A.MKT, 228/54.

⁵⁸ Guest, *Aym eser*, s. 183.

⁵⁹ Guest, bu garantinin, Yezidîlerin haklarını yeniden düzenleyen önemli bir ferman olduğunu, ve bu fermanın Osmanlı ve Britanya arşivlerinde gizli olduğunu söylüyor. Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki çalışmalarımız sırasında bulamadığımız bu ferman, yazara göre, Yezidîleri her türlü yasadışı yükümlülüklerden kurtarıyor; çocuklarının köle olarak satılmalarını yasaklıyor; dinlerine sahip çıkmalarını sağlıyor; onları imparatorlukta diğer mezheplerle aynı konuma getiriyordu. Ferman, ayrıca, askere alındıkları takdirde, Yezidîlere dinî inançlarına uygun istihdam imkânı tanıacağını vaad etmekteydi (s. 182-183).

önce Bitlis'e geldiler. Burada bir süre Yezidîler arasında kalan grup, daha sonra Musul'a geçerek, oradan Laleş'e ulaştı. İngilizler, gittikleri yerlerde Yezidîler tarafından coşkuyla karşılandı. Onlar için kurbanlar kesilip, törenler düzenlendi. Layard, görüştüğü cemaat liderlerini, hükümetin aldığı askerlik kararından dolayı endişeye kapılmamaları yolunda uyardı. Babiâli'ye güvenmelerini, Yezidîler için yaptığı yardımlardan dolayı Mustafa Reşit Paşa ile İngiliz sefirine teşekkür etmelerini söyledi.⁶⁰ Bunun üzerine harekete geçen Yezidî liderler, sadrazam ve İngiliz sefirine hitaben kaleme aldıkları 1 Ekim 1849 tarihli iki mektubu, Musul konsolosluğu aracılığıyla İstanbul'a göndererek, şükranlarını ifade ettiler. İngiliz sefirine yazılan mektupta, Yezidî heyetine gösterdiği yakınlık ve verdiği samimi öğütlerden dolayı teşekkür ediliyordu. Yezidîler, Babiâli'nin aldığı askerlik kararı karşısında boyunlarının kıldan ince olduğunu belirtmekle birlikte, cemaatlerinin durumu düzelene kadar, beş yıl askerlik yasasından muaf tutulmak istiyorlardı. Yezidîler, asker olduklarında ya ayrı birliklerde bulunmayı, ya da Hristiyanlar ile beraber olmayı tercih edeceklerdi. Bir başka dilekleri de, orduda inançlarından dolayı tehdit edilmemektir.

Mustafa Reşid Paşa'ya yazdıkları mektup da aynı mealdeydi. Çocuklarının köle gibi satılmalarının yasaklanması, dinlerine kimsenin karıştırılmayacak olması Yezidîleri çok sevindirmişti. IV. Murad zamanında Osmanlı ordusuna asker verdikleri gibi, durumları düzelir düzelmez gelecekte de vermeye devam edeceklerdi. Mektubun sonunda, kendilerini toparlayana kadar askerlik hizmetinden affedilmelerini talep eden Yezidîler, ilerde asker olduklarında Müslümanlardan ayrı tutulmalarını rica ediyorlardı.⁶¹ Büyük beklentilerle kaleme alınan teşekkür mektupları henüz İstanbul'a ulaşmadan, Yezidî cemaatinin askerlik konusu karara bağlandı. Osmanlı Devleti, 7 Ekim 1849'da, Yezidîlerin askerlik hizmetinden istisna edilmelerini uygun bulmayıp, muafiyet talebini geri çevirdi.⁶² Bu, Yezidîler için beklenmeyen bir sonuçtu. Karar, cemaat arasında şaşkınlık ve üzüntü yarattı, moralleri bozdu. Fakat üzüntüleri fazla sürmeyecekti.

1850 yılı başında İngiliz büyükelçiliğinden Musul konsolosluğuna gelen bir yazıda, telaşa gerek olmadığı, Yezidîler lehinde gerekli diplomatik müdahalede bulunularak sorunun çözüldüğü bildirildi. Musul konsoloslu, İstanbul'dan gelen bu müjdeli haberi Yezidî liderlerine iletirken,

⁶⁰ Guest, *Aym eser*, s. 185-186.

⁶¹ Guest, *Aym eser*, s. 362-365.

⁶² A.MKT, 28/54.

Stratford Canning'in onlar adına yaptığı girişimleri gizli tutmaları yolunda ikaz etti.⁶³ İstanbul'da bazı şeylerin birkaç gün içinde değiştiği belliydi. Babîali, bir süre önce Yezidîleri askere almakta kararlı olduğunu deklere etmiş olmasına rağmen, İngiliz sefirinin araya girmesi üzerine geri adım atarak, uygulamayı askıya aldı.⁶⁴ Yezidîlere, askerliklerini Müslümanlar gibi "bedelli" yapma hakkı tanındı. Buna göre, kur'ada isimleri çıkan Yezidîler fiilen askere gitmek yerine, "bedel-i nakdî"⁶⁵ ödeyerek bu hizmetten muaf olacaktı.⁶⁶

1849-1872 döneminde Yezidîleri askere çağırmayan Osmanlı Devleti, 1872'de, bu kez Musul Yezidîlerini orduya celbetmek istedi.⁶⁷ Bağdat kolordusundan Miralay Tahir Bey, askerlik işlerini halletmek üzere Musul'a gönderildi. Bütün ısrar ve baskılara rağmen Yezidîler ikna edilemedi. Cemaat liderleri, Osmanlı ordusunda askerlik yapmak yerine, gayrimüslimler gibi "bedel-i askerî"⁶⁸ ödemeyi önerdiler. Askerlik hizmetinin inançlarına uygun olmadığını söyleyen Yezidîler, 1873'de Bağdat valisi Rauf Paşaya ortak bir dilekçe vererek, askerlik yapamama gerekçelerini

⁶³ Guest, *Aynı eser*, s. 190; Nelida Fuccaro, "Ethnicity, State Formation...", s. 567.

⁶⁴ A.MKT, 228/54; Guest, *Aynı eser*, s. 182-183. Fuccaro, Osmanlı Devletinin, 1875-1885 yılları arasında, Yezidîlerden askerlik hizmetinden muafiyetleri karşılığında "Bedel-i Askerî" aldığını ileri sürmektedir (Fuccaro, Ethnicity, State Formation ...", s. 567; aynı müellif, "Communalism and the State ...", s. 3). Halbuki Babîali, Yezidîlerden ne bu dönemde, ne de daha önce veya sonra, kesinlikle "Bedel-i Askerî" vergisi almamış, bu yöndeki teklifleri her defasında reddetmiştir.

⁶⁵ Bedel-i nakdî, 1856-1870 yılları arasında Müslümanlar için peşin 50 liraydı. 1870-1886 döneminde 150 lira oldu. 1886'dan sonra ise 50 liraya kadar indi (Süleyman Sûdi, *Defter-i Muktasid*, İstanbul 1307, I, 141). 1909'a kadar sadece Müslümanlara tanınan Bedel-i nakdî imkânı, bu tarihten itibaren gayrimüslimlere de teşmil edildi (*Düstur*, II/6, s. 697 vd., 768-769; BOA, Dahiliye Nezareti, Şifre Kalemi (DH. ŞFR), 62/182).

⁶⁶ Yezidîlerin Bedel-i nakdî imkanından yararlandırılması konusunda İngiltere sefiri Canning'in etkisi için bkz. Fuccaro, "Ethnicity, State Formation ...", s. 567. Belgelerden, Yezidîler için bedel-i nakdî uygulamasına bir süre sonra başlandığını öğreniyoruz. Mesela, Kürdistan eyaletine bağlı Rıdvan kazası Yezidîleri, 1857'de altı kişi için toplam 8.340 kuruş bedel-i nakdî ödemişlerdi (BOA, A.MKT.UM, 368/1; 368/20, 1857/1858).

⁶⁷ Nuri Paşa, *Aynı eser*, s. 53.

⁶⁸ Bedel-i askerî, 1855'de cizyenin yerine ikame edilmiştir. Askerlik yapmayan Osmanlı gayrimüslimlerinin ödemekle mükellef oldukları bu "askerlik vergisi" 1909'da kaldırılmıştır. Tafsilat için bkz. Ufuk Gülsoy, "Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlikten Muafiyet Vergisi: Bedel-i Askerî", *Tarih Dergisi*, Prof. Dr. İsmet Miroğlu Hatıra Sayısı, sayı 37, İstanbul 2002, s. 93-118.

açıkladılar.⁶⁹ Dilekçe Arapça, Türkçe ve Fransızca olmak üzere üç nüsha hazırlanmıştı. Yezidilik hakkında ilginç ayrıntılar veriliyordu.⁷⁰ Babıâli, Musul ulemasının olumsuz reylerine rağmen, Yezidilerin muafiyet taleplerini 1875'te kabul etti.⁷¹ Ancak Osmanlı hükûmeti, Yezidileri “gayrimüslim statüsüne” sokmamak için Hristiyan ve Yahudiler gibi “bedel-i askerî” ödemelerine kesinlikle izin vermedi.⁷² Onun yerine, Musul Yezidîlerinden bir süre “bedel-i şahsî”⁷³ aldı.

⁶⁹ Yezidîlerin “asker olamama” gerekçeleri şunlardır:

- 1- Bütün Yezidîler yılda üç defa Melek Tavus'un heykelini ziyaret etmek zorundadır.
- 2- Her Yezidî senede bir defa hac maksadıyla Şeyh Adî'nin türbesini ziyaret etmelidir.
- 3- Yezidîler, günün belli vakitlerinde kimsenin görmeyeceği şekilde güneşe doğru ibadet etmelidir.
- 4- Yezidîler , her gün şeyh veya pirlерinin elini öpmek zorundadır.
- 5- Bir Yezidî, şeytana (Melek Tavus) aşağılayıcı bir söz söyleyen veya “euzu-besmele” çeken birini duyduğunda, o şahsı öldürmek zorundadır. Bunu yapmayan Yezidî'nin öldürülmesi gerekir.
- 6- Bir Yezidî'nin ölüm anında yanında “ahiret kardeşi”, şeyhi veya piri bulunmalıdır.
- 7- Her Yezidî, Şeyh Adî türbesinden alınmış topraktan sabahları bir parça yemelidir.
- 8- Yezidîler, şeyh ve pirleriyle irtibatlarının kesilmemesi açısından oruçlarını mutlaka kendi mahallerinde tutmak zorundadır.
- 9- Bir Yezidî, evinden bir sene uzak kalırsa nikâhı fesholur, başka kadınla da evlenemez.
- 10- Yezidîler, ahiret kardeşlerinin diktikleri elbiseleri ancak onların eliyle giyebilirler.
- 11- Yezidîler, yaptırdıkları yeni bir gömlek veya elbiseyi giymeden önce Laleş'teki kutsal zemzem suyuna batırmalıdır.
- 12- Yezidîlerin mavi renk elbise giymeleri yasaktır. Başkalarının tarağını ve tıraş aletini kullanamazlar.
- 13- Hiçbir Yezidî Müslümanlara ait helâlara ve hamamlara giremez, yıkanamaz, Müslümanların su içtikleri kapları kullanamaz.
- 14- Yezidîlerin, balık, horoz, geyik, tavşan, kabak, bamyaya, fasulye, börülce, lahana ve marul gibi yiyecekleri yemeleri haramdır (Nuri Paşa, *Aynı eser*, s. 35-36, 47, 54 vd.).

Lescot, bu konuda Yezidîleri samimî ve inandırıcı bulmaz. Ona göre, Yezidîlik aslında askerî hayata ters düşmemektedir. Yezidîlerin asker olmak istememelerinin esas sebebi, Müslümanlarla sürekli beraber olmamak ve onların emirleri altına girmektir (Lescot, *Aynı eser*, s. 186).

⁷⁰ Guest, *Aynı eser*, s. 213.

⁷¹ Nuri Paşa, *Aynı eser*, s. 54; Guest, *Aynı eser*, s. 213.

⁷² Babıâli, daha önceki tarihlerde de bazı Yezidî topluluklarından gelen, askerlik hizmetine karşılık gayrimüslimler gibi “bedel-i askerî” ödeme tekliflerini uygun

Bu uygulama, 1885/86 yılına kadar devam etti. Aynı yıl, Redif birliklerinin asker ihtiyacını karşılamak için “bedel-i şahsî” usulü ilgâ edilerek, Yezidîlerden asker vermeleri istendi. Bunun üzerine Şeyhan Yezidîleri, köylerini terk etmeye başladı. Nahiyeye bağlı köylerin çoğu göçler yüzünden kısa zamanda harabe hâline geldi. Çaresiz kalan hükümet, bölgedeki Yezidîleri fiilen askere almaktan vazgeçip, “bedel-i nakdî” ödemelerine karar verdi. Bedel-i şahsî ise bir daha uygulanmadı. Bedel-i nakdî miktarı kişi başına 50 liraydı.⁷⁴ Askerliklerini bedelli yapmak isteyen Müslümanlar, “bedel-i nakdî”lerini bizzat öderlerken, Yezidîler ise cemaat olarak veriyorlardı.⁷⁵

II. Abdülhamid zamanında (1876-1909) Osmanlı-Yezidî ilişkileri açısından önemli gelişmeler yaşandı. Padişahın gözünde Yezidîler, İslâm'dan sapmış bir düşünceyi temsil ediyorlardı. Aslen Müslümandılar.⁷⁶ Dinî önderleri olan Şeyh Adî bin Müsâfir, gerçekte Kadiriye meşâyihinin büyüklerinden idi. Yedi asır evvel Şeyhan'a gelerek, buradaki insanları irşad etmiş, Yezidîlerin ecdadı da ona tâbi olup, müridi olmuşlardı. Şeyh'in ölümünden bir müddet sonra müritler şeyhlerinin yolundan ayrılarak, şeytanı “Melek Tavus” hâline getirmişlerdi. Şeyh Adî'nin şeytanın vekili olduğuna inanıyorlardı. Dört hak mezhebin dışına çıkmış, dalâlete düşmüşlerdi.⁷⁷ Bundan dolayı II. Abdülhamid, iktidarı boyunca, önceleri Müslüman iken daha sonra inançlarından dönmüş olan diğer dinî topluluklara uyguladığı siyasetini, Yezidîlere de tatbik etmeye çalıştı. Yezidîler ile devlet arasındaki ilişkilerin mutlaka düzeltilmesi gerektiğini düşünen Padişah, yalnızca askerî yöntemler ve silâh gücüyle sorunların çözülemeyeceğini biliyordu. Hangi gerekçeyle yapılsa yapılsın, Yezidîler üzerine düzenlenen her askerî harekât bu topluluğu devletten biraz daha uzaklaştırmış, nefret ve düşmanlıklarını arttırmıştı.

II. Abdülhamid, prensip olarak, sorunların kan dökülerek değil, nasihat heyetleri vasıtasıyla “uzlaşarak” çözülmesinden yanaydı. En büyük

bulmayarak reddetmiş, onun yerine “bedel-i nakdî” almayı tercih etmişti (A.MKT. MHM, 354/37, 23 Nisan 1866).

⁷³ Bedel-i şahsî, Osmanlılarda XIX. yüzyılda yaygın olarak uygulanan bir bedelli askerlik sistemiydi. Bu sistemde, askerlik yaşına gelen bir mükellef kendi yerine bir başkasını “vekil” olarak askere gönderebilmekteydi (Musa Çadırcı, “Osmanlı İmparatorluğunda Kura Usulüne Geçilmesi, 1846 Tarihli Askerlik Kanunu, *Askeri Tarih Bülteni*, sayı 18, Ankara 1985, s. 67-68).

⁷⁴ Nuri Paşa, *Aynı eser*, s. 46-47.

⁷⁵ Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavâidi*, İstanbul 1328, II, 304-305.

⁷⁶ BOA, *Meclis-i Vükela Mazbatası* (MV), 113/161, 29 Temmuz 1906.

⁷⁷ *Musul Salnamesi*, 1308, s. 98-99.

hedefi, geçmişte Müslüman olduklarına inandığı Yezidîleri yeniden İslâm'a döndürerek kazanmaktı. Bu için başarılması, Irak kıtasının siyasî geleceği açısından elzem görünüyordu.⁷⁸ Bölgede yaşayan “ehl-i Sünnet dışı” aşiret ve grupların “Müslümanlaştırılması”, bu gruplar üzerinden siyasî hesaplar yapan dış güçlerin oyunlarının bozulması açısından da önemliydi. Bu düşünceyle II. Abdülhamid, saltanatı süresince Yezidîler, Şebekler ve ülkedeki “sapkın” toplulukların *ehl-i Sünnet içine dahil edilmelerine*⁷⁹ büyük önem verdi.⁸⁰ Bu konuda, yaşadıkları coğrafyanın stratejik ehemmiyeti dolayısıyla Kuzey Irak'taki Yezidîler ile Şebekler'e ağırlık ve öncelik verildi. Ancak, diğerleri de göz ardı edilmedi. Yezidîlerin İslâm'a kazandırılma sürecinde “dinî eğitim” ve “askerlik” iki önemli araç olarak kullanılmak istendi. Yüzyıllardır cehalet içinde yaşayan Yezidîlere, bilgili hocalar vasıtasıyla iyi bir dinî eğitim verildiğinde, onların dalâletten kurtulup yeniden Müslüman olabilecekleri düşünüldü. Fakat, okumayı günah sayan ve inançlarında son derecede mutaassıp olan bir topluluğa Müslüman öğretmenler vasıtasıyla dinî eğitim vermek nasıl mümkün olacaktı?

⁷⁸ BOA, Y.MTV, 72/43, Kasım-Aralık 1892.

⁷⁹ Selim Deringil, II. Abdülhamid döneminde başlatılan “Yezidîleri İslâm'a döndürme çabalarını” “Hanefileştirme” olarak yorumlamaktadır (*İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi, 1876-1909*, Çeviren: Gül Çağalı Güven, İstanbul 2002, s. 78). Oysa, Osmanlı Devletinin, bu konuda Yezidîler için önceden “bir mezhep tercihi” söz konusu olmadığı gibi, “Hanefiliği dayatmak” amaçlı bir uygulaması da yoktur. II. Abdülhamid'in hedefi, Yezidîleri Hanefî yapmak değil; Musul'daki diğer sapkın topluluklarla birlikte “ehl-i Sünnet içine” katabilmektir. Devlet için önemli olan, Yezidîlerin öncelikle Müslüman olmalarıydı. Bu açıdan, Osmanlı Devletinin, Müslümanlıkla hiçbir ilişkisi kalmamış cahil bir topluluğa “*fikhî ve amelî bir mezhep olan Hanefiliği*” empoze etmek istediğini düşünmek mümkün değildir. Zaten “Hanefileştirme” politikasının Yezidîlerin yaşadıkları mahallerde gerçekleştirilebilirlik şansı da yoktur. Çünkü Hanefilik, genelde bir “*şehir mezhebidir*”. Kuzey Irak'ta şehir merkezlerinden kırsal ve dağlık alanlara doğru Hanefilik yoğunluğunu kaybederken, onun yerini Şafîilik almaktadır. Osmanlı döneminde bölgenin “mezhepsel dağılımı” da bunu açıkça göstermektedir: Musul vilayetinde Yezidîlerin sâkin oldukları Sincar ve Şeyhan gibi merkeze uzak, kırsal ve dağlık alanlardaki hâkim İslâm mezhebi Hanefilik değil, Şafîiliktir. Buralardaki Müslüman Kürt aşiretlerinin tamamı Şafîî mezhebine bağlıdır (Sinan Marufoğlu, *Aynı eser*, s. 74). Bundan dolayı, “Hanefileştirme” politikasının, Kuzey Irak'ın kendine özgü coğrafi şartları, sosyo-kültürel özellikleri ve mezhep yapısı dikkate alındığında, Yezidîler gibi daha çok dağlık ve kırsal kesimlerde yaşayan kapalı topluluklar üzerinde başarılı olması imkânsızdır. Resmî belgeler, 1890'lı yıllarda başlatılan Yezidîlere yönelik dinî eğitim seferberliğinin amacını şu şekilde açıklamaktadır: “... Yezidîlerin bu sûretle akaid-i bâtıladan udûl ve fırka-i nâciye-i ehl-i Sünnet'e duhül etmeleri” (BOA, İD, S 1310/53, 18 Eylül 1892 tarihli Meclis-i Vükelâ kararı).

⁸⁰ Mesela, “ehl-i Sünnet” mezhebini kabul eden Sarılı ve Şebek taifesi reislerinin ödüllendirilmesi hakkında: BOA, MV, 71/37, 16 Eylül 1892. Bu konuda başka örnekler için bkz. BOA, İD, S 1310/53, Eylül 1892.

Yezidîleri askere alma çabalarının II. Abdülhamid döneminde yoğunlaşması bu açıdan bir tesadüf değildi. Gösterilen çabalar, asker açığını kapatmak veya yeni asker kaynakları oluşturma düşüncesinden ziyade, Yezidîleri ordu saflarında “*ehl-i Sünnet'e*” katma isteğinden kaynaklanıyordu. Asker ocağı, bu cahil insanları eğitmek için ideal bir mekân olabildi. Yezidî gençler, askere alınabildikleri takdirde, yüzyıllardır üzerlerinde egemenlik kurarak onları sömürmüş olan cemaat liderlerinin tesirlerinden kurtulacak, bir süre sonra kendiliklerinden Müslüman olacaktı. Bu düşünceyle Babiâli, 1885/86'da, Yezidîlere, Müslüman bedellilere uygulanmakta olan yılda beş ay askerî eğitim görme mecburiyeti getirdi.⁸¹ Yeni mevzuat Halep, Van ve Diyarbakır vilâyetlerinde önemli bir problem çıkmadan tatbik edildiyse de,⁸² Musul'da büyük tepkilere sebep oldu.⁸³

Muhalefetin başında, Yezidîlerin askere alınması durumunda Müslüman olacaklarından endişelenen cemaatin lider kadrosu vardı.⁸⁴ II. Abdülhamid, Yezidîleri zorla askere almanın güçlükleri ile böyle bir girişimin doğuracağı sosyal ve siyasî sıkıntıları düşünerek, 1890'da Musul'a bir “*heyet-i tefhimiyye*” göndermeye karar verdi. Bu heyet, Yezidîlere nasihat edecekti.⁸⁵ Heyette, bir binbaşı, bir kolağası ve iki din adamı bulunuyordu. Heyetin asıl görevi, Musul Yezidîlerine İslâm inancını anlatarak onları Müslüman olmaya teşvik etmektir. Bu arada heyet, Osmanlı Devletinin askerlik konusundaki kararlılığını bildirerek, Yezidîleri asker olmaya çağıracaktı. 1891'de İstanbul'dan yola çıkan heyet-i tefhimiyye'ye, daha sonra Musul meşâyhinden birkaç önemli isim daha dahil edildi.⁸⁶

Yezidîlerin dinî merkezi Şeyhan ve buraya bağlı köylerde çalışmalarına başlayan nasihat heyeti, Şeyhan Miri Mirzâ ve adamlarının engellemeleri yüzünden hiçbir Yezidî'yi İslâm'a döndüremedi.⁸⁷ Bu olay, cemaat liderlerinin etkisinden kurtarılmadıkları sürece⁸⁸, Yezidîlerin Müslüman

⁸¹ MV, 39/10, 9 Ocak 1889.

⁸² Guest, *Aynı eser*, s. 229.

⁸³ MV, 39/10; Guest, *Aynı eser*, s. 229.

⁸⁴ YEE, 139/15, .

⁸⁵ İD, nr. 95076, 18 Ocak 1891; BOA, Yıldız, Hususi Maruzat (YA.HUS), 243/23, lef 1, 20 Ocak 1891.

⁸⁶ Heyette yer alan isimler şunlardır: Reis: Binbaşı Abdülkadir, Üyeler: Postnişin Seyyid Mehmed Nuri, Postnişin Seyyid Nureddin, Ulemadan Abdülhâdi, Meşihattan Abdülhamid Efendi, Meşihattan Mustafa Efendi, Kolağası Mehmed Hilmi (Y.MTV, 50/21, Mayıs 1891).

⁸⁷ Y.MTV, 51/62, lef 1, 24 Haziran 1891; 51/62, lef 2, 31 Mayıs 1892.

⁸⁸ Y.MTV, 51/62; BOA, Yıldız Perakende, Mabeyn Başkitabeti (Y.PRK. BŞK), 22/57, 16 Temmuz 1891.

yapılamayacakları gerçeğini gözler önüne serdi. Bunun üzerine strateji değiştiren Babiâli, Musul'daki çalışmaların askerlik üzerinde yoğunlaştırılmasını isteyerek,⁸⁹ bu konuda kimseye ayrıcalık tanınmayacağını bildirdi. Devlet kararlıydı: Kur'a kanunu Musul'da eksiksiz uygulanacaktı. Değil yalnız Yezidîler, askerlikten kurtulmak için Hristiyan ve Yahudi olmayı göze alanlar bile askerlikten istisna edilmeyecekti. Osmanlı Devleti, bu konuda herhangi bir siyasî kriz veya hukukî sorun yaşamamak için, Yezidîleri, askere "Müslüman muamelesi yaparak" almaya karar verdi. Müslüman olmayı kabul eden Yezidîler kendilerine en yakın askerî birliklere sevk edilirken diğerleri ise uzak taburlara gönderilecekti.⁹⁰

Birkaç gün sonra Yezidî liderler Musul'a çağırılarak, cemaatleri adına askerlik yapmayı kabul etmeleri istendi. Bu teklife önce itiraz eden liderler, sonuç alamayacaklarını anladıktan sonra kur'a çekmek zorunda kaldılar. Kur'a sonucu 28 Yezidînin askere sevkleri kararlaştırıldı. Bunlar arasında Şeyhan Miri Mirza Bey ve kardeşi de vardı. Hepsi askerî barakalara götürülerek giydirildi.⁹¹ Bu pilot uygulama, Yezidîlerin hem tepkilerini ölçmek, hem de askerlik şartlarına intibak edip etmeyeceklerini test etmek açısından büyük önem taşıyordu.

Yezidîleri İslâm'a döndürme çabaları 1892'de devam etti. Ancak gözle görülür bir başarı sağlanamadı.⁹² Osmanlı Devleti, Yezidîlerin "Müslümanlaşması" açısından büyük önem verdiği askerlik yasasını Musul'da hayata geçirmeye çalışırken; Yezidî liderler ise, cemaatlerini kaybedecekleri korkusuyla bu uygulamaya karşı çıkıyorlardı.⁹³ Aynı yıl, ilginç bir gelişme oldu. O tarihe kadar asker olmaktan imtina eden Hakkari ve Musul Yezidîleri, *Hamidiye Alaylarına* katılmak istediklerini açıkladılar. Müslümanlarla beraber nizamî ordu saflarında zorla askerlik yapmaktansa aşiretlerden oluşan Hamidiye Alaylarında görev almak daha cazipti. Çünkü bu alaylara kaydolacak Yezidî aşiretlerinin "Müslümanlaştırılma" gibi bir korkuları olmayacaktı.⁹⁴

Başvuru, Mart 1892'de askerî heyete havale edildi. Heyet, Hakkari ve Musul Yezidîlerinden gelen bu talebin, Osmanlı Devletinin askerlik yasa-

⁸⁹ Y.MTV, 51/62; Y.PRK. BŞK, 22/57.

⁹⁰ İD, nr. 96886; Y.PRK.BŞK, 22/57.

⁹¹ Guest, *Aynı eser*, s. 232-233. Osmanlı belgelerine göre, Musul'da askere alınan Yezidî "birkaç" kişidir (YEE, 139/15).

⁹² Guest, *Aynı eser*, s. 233.

⁹³ YEE, 139/15.

⁹⁴ YEE, 139/13, 5 Mart 1892; 139/15.

sını uygulama konusundaki kararlılığıyla ilgili olduğu görüşündeydi. Eninde sonunda askerlik kanununun Yezidîlere kabul ettirileceğini düşünen cemaat liderleri, bu mükellefiyetten Hamidiye Alayları içinde yer alarak kurtulmayı plânlıyorlardı. Bağımsız aşiretlerden oluşan Hamidiye Alaylarına katılmaları Yezidîlerin “cemaat yapılarını” olumsuz şekilde etkilemeyecekti. Düzenli orduda ise bu şansları yoktu. Askere alındıktan sonra cemaatleriyle irtibatları kopacak olan Yezidîlerin, kolaylıkla Müslümanlığı kabul etme ihtimalleri vardı. Bu tehlikeyi önlemenin yolu, askerlik hizmetini düzenli birlikler yerine aşiret alaylarında yapmaktı.⁹⁵ Konuyu değerlendiren askerî heyet, Yezidîlerin Hamidiye Alaylarına katılmalarını uygun bulmadığı gibi, nizamî ordular içinde “müstakil birlikler” şeklinde istihdam edilmelerini de desteklemedi. Onun yerine, Yezidîlerin belli bir süreç içinde, ancak ürkütülmeden askerliğe alıştırılmalarını istedi. Heyet, bir kısım Yezidîlerin nizamî orduya alınarak intibaklarının izlenmesini; ekseriyetinin ise redif (yedek asker) olarak değerlendirilmelerini önerdi. Buna göre, redif sınıfına ayrılan Yezidîler, senede bir ay en yakın birliklerde askerî eğitim aldıktan sonra tekrar memleketlerine dönebileceklerdi.⁹⁶

Nasihât heyetleriyle istediği sonucu elde edemeyen Osmanlı Devleti, 1892 Temmuzunda, Musul vilâyetinde geniş çaplı bir ıslahat operasyonuna girişti. Bu maksatla dört tabur ve yüz elli süvariden oluşan bir “Fırka-i Islâhiyye” teşkil edilerek, kumandanlığına Ömer Vehbi Paşa getirildi. Birkaç piyade taburu ile bir veya iki cebel bataryası da her ihtimale karşı yedek bekletilecekti.⁹⁷ Fırka'nın görevi, 6. Ordu dairesindeki asker bekayasını toplamak; mirî vergileri tahsil etmek; nüfus tahriri yapmak; konar göçer bazı aşiretleri iskân etmektir. Bütün bunlar yapılırken, keyfî ve kanunsuz hareket edilmemesine; kan dökülmemesine; Müslüman halkın incitilmemesine dikkat edilecekti.⁹⁸

Ömer Vehbi Paşanın işi kolay değildi. Sadece Musul'daki asker kaçaklarını toplamak bile büyük bir işti: Bu vilâyette 1879-1891 döneminden kalma on sekiz binden fazla bekaya bulunuyordu. Bunların bir kısmı da Yezidî idi. Plâna göre, ıslahat memurları, bekaya künyelerinin bulunduğu defterlere göre ilgili mahallerde tahkikatta bulunarak, yakaladıklarını tu-

⁹⁵ YEE, 139/15.

⁹⁶ YEE, 139/15.

⁹⁷ Y.MTV, 72/28, 10/11 Aralık 1892.

⁹⁸ Aynı belge.

tuklayacak; ölmüş olanlar, sakatlar veya askerlik yapamayacakları ise defterlere şerh edeceklerdi. Fırka-ı İslahiyye, ayrıca, askerlik ve tekâliften kurtulmak amacıyla sık sık İran'a kaçan bölge aşiretlerini iskâna teşvik edecekti. Bunun başarılabilmesi, bu aşiretlere bazı muafiyet ve kolaylıklar sağlamakla mümkündü. Aksi hâlde, İran devletinden her defasında himaye ve destek gören aşiretleri Osmanlı topraklarına çekmek olanaksızdı. Bu düşünceyle, bu aşiretlerin bekaya efradından bir sene içersinde teslim olacıklara istisnâ bir muamele yapılması kararlaştırıldı: Bunlardan, 30 ve üzeri yaştakilere iki sene askerlik yaptırılacak; 35 ila 40 yaşları arasındakiler redifliğe ayrılacak; 40'ın üzerindekiiler ise, ellerine "ihrâç tezkeresi" verilerek askerlik yapmış sayılacaktı. Yezidîler ise "ihtiyat" olarak kabul edilecekti.⁹⁹

Ömer Vehbi Paşa, Musul'a gelir gelmez çalışmalarına başladı. İlk yaptığı işler, garnizondaki hayat şartlarını iyileştirmek, kanun ve nizamı uygulamak ve yolsuzluklara karışanları cezalandırmak oldu. Sert ve acımasız tavırları, değişik cezalandırma yöntemleriyle bir anda şöhret oldu. Musul'da uzun zamandır terk edilmiş olan falaka yeniden revaç buldu. Suçlular, münâdiler eşliğinde sokaklarda gezdirilerek teşhir edilmeye başlandı.¹⁰⁰ Ömer Vehbi Paşa, oğlu Asım Beyle birlikte Musul'da halka korku salarak vilâyette bütün kontrolü eline almıştı. Klâsik asker mantığıyla bölgenin kronikleşmiş sorunlarını çözebileceğini sanıyordu. Her geçen gün biraz daha sertleşmekteydi.¹⁰¹

Şeyhan'da çok sayıda Yezidî köyü yok yere taciz edilerek, yağma edildi, direnenler ise cezalandırıldı.¹⁰² Yezidîler üzerine keyfî askerî operasyonlar yapıldı.¹⁰³ Köylere askerlerle birlikte hocalar gönderilerek, Yezidî reislerden rütbe ve maaşlar karşılığında Müslüman olmaları istendi. Dinlerini değiştirmek istemeyen Yezidîler, hocaları köylerine sokmak istemiyor, eğer buna güçleri yetmezse dağlara kaçıyorlardı.¹⁰⁴ Paşa, nüfus tahriri sırasında Musul'daki teamül ve gelenekleri hiçe sayarak kadınların da yazılmasını istedi. Bölge halkı ile ulemanın yoğun tepkileri

⁹⁹ Y.MTV, 72/28.

¹⁰⁰ Guest, *Aynı eser*, s. 233-234.

¹⁰¹ Y.MTV, 72/28.

¹⁰² BOA, Yıldız Perakende Askeri (Y.PRK.ASK), 88/36, Ocak-Şubat 1893; Y.MTV, 74/15, 21/22 Ocak 1893.

¹⁰³ Y.MTV, 72/28.

¹⁰⁴ Y.MTV, 71/39, 27 Kasım 1892.

üzerine daha sonra bundan vazgeçti.¹⁰⁵ Şehir esnafından otuz kişi hükümet konağı önünde askerler tarafından sopalarla dövülüp, prangalara vuruldu. Bazıları ise zincirli vaziyette teşhir edildi.¹⁰⁶ Bu uygulamalarıyla herkese korku salan Ömer Vehbi Paşa, Musul valisini de denetimi altına alarak, vilâyette tek otorite hâline geldi. Her şey onun kontrolündeydi. Mahallî makamlar da halk gibi sindirilmişti.¹⁰⁷ Karışmadığı iş, müdahale etmediği makam yoktu.¹⁰⁸

Musul valisi, hadiselere seyirciydi. Musul'da her şeyin iyi gittiği izlenimi verilerek padişah ve hükümet yanıtılmaktaydı.¹⁰⁹ Ömer Vehbi Paşa'nın, II. Abdülhamid'in gözüne girebilmek amacıyla¹¹⁰ İstanbul'a gönderdiği gerçek dışı raporlarda valinin de imzası vardı.¹¹¹ Paşa, yaptığı haksızlıkları örtebilmek için Musul meclisine baskı yaparak, hilâf-ı hakikat mazbatalar düzenletiyordu.¹¹² 19 Ağustos 1892'de Ömer Vehbi Paşa'dan Babıâli'ye sevindirici bir telgraf geldi: Musul'da çok sayıda Yezidî, reisleriyle birlikte İslâm'a girmişti. Paşa, Yezidîleri ıslâh etmek için bölgede çalışmakta olan nasihat heyetlerinin yapamadıkları bir işi başarmıştı. Anlattığına göre, Musul'a davet edilen Yezidî liderler, çağrıya uyarak Cumartesi günü şehir merkezine gelmişlerdi. Burada ulema, meşâyih, asker ve sivil memurlar tarafından törenle karşılanan Yezidîler, geceyi orada geçirdikten sonra, ertesi sabah hükümet konağına gelerek, herkesin önünde kendi rızalarıyla Müslüman olmuşlardı.¹¹³ Aslında gerçekler yazılanların tam tersiydi. Yezidî reisler Musul'a niçin çağrıldıklarını dahi bilmiyorlardı. Ömer Vehbi Paşa'nın Müslüman olmaları yolunda yaptığı “teklif” karşısında şaşırılmışlar ve şunları söylemişlerdi: *“Biz henüz ne için celb edildiğimizi bilemiyoruz. Sizi kuvve-i Islâhiyye kumandanı istiyor dediler, geldik. Ayağımızın tozuyla doğruca bu heyet-i mecmûa huzûruna getirildik. Eğer bu duâ (davet) Müslüman olmaklığımız için ise, biz Müslüman olmadık ve olmayacağız.”*¹¹⁴

¹⁰⁵ Y.MTV, 74/72, Şubat 1893.

¹⁰⁶ Y.MTV, 74/72.

¹⁰⁷ Y.MTV, 76/136, 26 Şubat 1893.

¹⁰⁸ Y.MTV, 76/136.

¹⁰⁹ Y.MTV, 75/98, Şubat-Mart 1893; 71/39.

¹¹⁰ Ömer Vehbi Paşa'nın “Müşirlik” peşinde olduğuna dair bkz. Y.MTV, 71/39.

¹¹¹ BOA, Y.PRK.ASK, 88/36.

¹¹² Y.MTV, 72/42, 10-11 Aralık 1892.

¹¹³ İD, S 1310/ 53, Ağustos-Eylül 1892

¹¹⁴ Y.MTV, 71/39.

Yezidî liderlerden bir kısmı, Müslüman olmaları yolunda yapılan baskılara dayanamayıp mecburen “ihtidâ” ederken, karşı çıkanlar kötü biçimde tartaklanmıştı. Altı Yezidî asker süngüsüyle yaralanmış,¹¹⁵ bunlardan biri daha sonra ölmüştü.¹¹⁶ Ölen Yezidî için “kalpten vefat etti” raporu verilmesi ilginçti.¹¹⁷ Müslümanlığı kabul etmeyen Yezidîler, sekiz gün Musul'da tutuklu kaldı.¹¹⁸ Sözde Müslüman olanlardan biri Yezidî cemaatinin dinî lideri Mirza Beydi. Mirza Bey, kardeşi ve amca çocukları İslâm'ı kabul ettiklerinden dolayı paşalık rütbesi ve maaşla ödüllendirildi.¹¹⁹ Yezidî liderler, Ömer Vehbi Paşa'nın isteğiyle, II. Abdülhamid'e bir de teşekkür mektubu gönderdiler. Mektupta, padişahlarının himayeleri sayesinde Yezidîlerin cehalet yolundan kurtulup, hak yolu buldukları ifade ediliyordu.¹²⁰ Oysa ki Mirza Bey'in kardeşi Ali Bey, bir süre sonra Musul'daki Fransız konsolosluğuna müracaat ederek Yezidîlere yapılan muameleleri anlatmış, Fransız sefaretinden yardım istemişti. Bunu öğrenen Ömer Vehbi Paşa, “eski yoluna sülûk ettiği” gerekçesiyle Ali Bey'i Kastamonu'ya sürdüdü.¹²¹

Musul'da yapılan hatalar, Şeyhan ve Sincar'da aynen tekrarlandı. Fırka-i İslâhiyye'ye bağlı birlikler köyleri basarak halkı zorla Müslüman yapmaya kalktı. Düzenlenen operasyonlarda çok sayıda Yezidî yaralandı veya öldü. Bazılarına meydan dayakları atılırken, bir kısmının evleri yakıldı.¹²² Yezidîlerin dinî merkezi Laleş'de, Şeyh Adî b. Müsâfir'in türbesinde bulunan “kutsal eşyalar” ile dinî kitaplara el kondu.¹²³ Türbenin bulunduğu mekân ile buraya bağlı arazi ellerinden alındı.¹²⁴ Osmanlı Yezidîleri için büyük değeri olan kutsal eşyalar arasında beş adet bronz Melek Tavus sancağı, Halilü'r-Rahman'ın Koçu, Musa Peygamberin bronz asası, bir bronz yılan, bir bronz bülbül, Seyyid Ahmed Rifaî'nin kuşağı, Seyyid Ahmed Bedevî'nin tesbihi, Cüneydî Bağdadî'nin tarağı, Şeyh Abdülkadir

¹¹⁵ Y.MTV, 74/77, 5 Şubat 1893.

¹¹⁶ Y.MTV, 71/39; 75/98.

¹¹⁷ Y.MTV, 71/39.

¹¹⁸ Y.MTV, 74/77.

¹¹⁹ İD, Ra 1310 / 56.

¹²⁰ Guest, *Aym eser*, s. 235. İlginçtir, bu gelişmeler olduğu sırada çok sayıda Yezidî Musul'daki Fransız konsolosluğuna giderek, Hristiyan olmaya hazır olduklarını bildirecektir.

¹²¹ İD, Ra 1310/56.

¹²² *Aym belge*.

¹²³ BOA, Dahiliye Siyasi (DH.SYS), 117/6, 15 Şubat 1913.

¹²⁴ DH. İD, 206/4, lef 12, 6 Nisan 1914.

Geylanî'nin asası ve bir bronz fincan vardı.¹²⁵ Ömer Vehbi Paşa'nın, icraatlarına ilişkin merkeze verdiği raporlar gerçekleri yansıtmıyordu. Mesela, kur'a bekayasası olarak topladığını söylediği üç bin rakamı abartılıydı. Gerçek sayı 684 idi. Üstelik bunlardan 195'i firar etmişti.¹²⁶

Padişah, Ömer Vehbi Paşa ile Musul valisinin gönderdikleri telgraflar dışında bölgeden haber alamadığından, her şeyin yolunda gittiğini düşünüyordu. Hadiselerin iç yüzünü henüz öğrenememişti. Bundan dolayı II. Abdülhamid, Fırka-i Islâhiyye Kumandanı Ömer Vehbi Paşa'nın, birçok Yezidînin İslâm'ı kabul ettiklerini, diğerlerinin de kabule hazır oldukları şeklindeki müjdesi üzerine ümitlenerek, Musul vilâyetinde sakin bütün Yezidîler ile Şebeklerin Müslümanlığa döndürülmesi için gerekli hazırlıkların yapılmasını emretti.¹²⁷ Babıâli, Yezidî ve Şebeklerin Müslüman olabilmeleri konusunda neler yapılabileceğinin öncelikle Musul meclisinde tartışılmasını istedi. Meclis, konuyu etraflı şekilde müzakere ettikten sonra görüşlerini bir rapor halinde hükümete bildirecekti.

Ağustos 1892'de başlayan çalışmalar bir ay içinde tamamlandı. Musul meclisinin önerileri ışığında hazırlanan "eğitim projesi", Meclis-i Vükelâ'da son şeklini aldıktan sonra, 20 Eylül 1892'de resmen yürürlüğe girdi.¹²⁸ Projenin hedefi, Şeyhan'daki Yezidîler ile Şebekler'e dinî eğitim vererek onları dalâletten kurtarıp Müslüman yapmaktır. Bunun için, Şeyhan'da Yezidîlerin yaşadığı altı köy ile Şebeklerin bulunduğu beş köyde toplam 11 adet mektep ve mescid açılacak; Şeyh Adî Medresesi ise faaliyete geçirilecekti.¹²⁹ Buralarda görev yapacak hocalar, bölgede tanınan, dinî bilgileri yeterli, Arapça, Türkçe ve Kürtçeye vâkif kimseler olacaktı.¹³⁰ Mektep ve mescitler aynı avlu içinde plânlanmıştı. Bu, çocuklara öğrendikleri teorik bilgileri, hocaları nezaretinde uygulama imkânı sağlayacaktı. Mekteplerde okutulacak dersler çocukların seviyesine uygun, temel dinî konuları içerecekti. Talebelere "vaaz ü nasihat" edilip, talim ve terbiyelerine önem verilecek; beş vakit namaza alışmaları sağlanacaktı. Şeyh Adî Medresesi'nde ise, mekteplerden farklı olarak, bir müderris nezaretinde yüksek seviyeli dinî eğitim verilmesi plânlanıyordu.¹³¹ Buradan mezun olan öğrenciler

¹²⁵ Guest, *Aynı eser*, s. 236-237.

¹²⁶ Y.MTV, 76/136, Mart 1893.

¹²⁷ İD, S 1310/53, lef 3, 20 Ağustos 1892.

¹²⁸ *Aynı belge*, lef 9, 20 Eylül 1892.

¹²⁹ *Aynı belge*, lef 5.

¹³⁰ *Aynı belge*, lef 8, 18 Eylül 1892.

¹³¹ *Aynı belge*, lef 4, 20 Ağustos 1892.

ilerde bölgedeki mekteplerde öğretmenlik yapabilecekti. 10 Kasım 1892'de Musul valisi Osman Paşa'dan gelen bir yazıda, mektep ve mescid inşaatlarının tamamlandığı, Şeyh Adî Medresesinde ise tedrisata başlandığı bildirildi.¹³² Fırka-i Islâhiyenin Musul'da yaptığı onca haksızlıktan sonra Yezidîlerin, çocuklarını bu mekteplere göndermeye razı olması pek mümkün görünmüyordu.

13 Kasım 1892'de Yıldız Sarayına gelen bir telgraf, padişahın, Musul'da işlerin söylendiği gibi iyi gitmediğini anlamasını sağladı. Musul eşrafından Süleyman Hilmi, Hasan Rıza ve Mehmed Said imzalı telgraf, bir "imdat çağrısı" gibiydi. Ömer Vehbi Paşa yüzünden Musul halkının perişan olduğunu söyleyen eşraf, Irak kıtasının siyasî geleceğini tehlikeye atan Paşa'nın bir an evvel azledilip, durumun tahkiki için bölgeye müfettişler gönderilmesini istiyorlardı.¹³³ Bu telgrafın ardından, II. Abdülhamid'e, Ömer Vehbi Paşa'nın Musul'daki icraatları hakkında bir başka önemli rapor sunuldu. Raporu, Musul'daki nasihat heyetinde görev yapmış olan Diyarbekir Nakibüleşrafı Mehmed Said Efendi kaleme almıştı.¹³⁴ Said Efendi, yakından tanıdığı Ömer Vehbi Paşa'yı ağır biçimde eleştiriyor, yaptığı hataları bütün ayrıntılarıyla açıklıyor; paşanın, bölgeyi tam anlamıyla kasıp kavurduğunu ve başta Yezidîler olmak üzere, Musul halkına envaizulüm yaptığını iddia ediyordu.

Paşa, yüzyıllardır dinlerinde mutaassıp olan bir toplumu, birkaç günde değiştirebileceğini zannetmişti. Oysa ki, Yezidîleri bu şekilde kazanmak mümkün değildi. İki buçuk senedir bölgede faaliyet gösteren nasihat heyetlerinin bütün çabaları heder edilmiş, Müslüman olmaya eğilimli, ılımlı Yezidîler dahi kaybedilmişti. Yezidîlerin kendi istekleriyle Müslüman olduklarına ilişkin haberler hep yalandı. Padişah bilerek yanıltılmıştı. Musul'da dinini değiştiren Yezidî yoktu. Amma bu konuda baskı ve zorlama olduğu bir gerçektir. Hocalar bu işe alet ediliyordu. Müslüman olmayı reddedenler dövülüyor, köyleri basılıp malları yağmalanıyordu. Musul halkı diken üstündeydi. Paşa'dan herkes bîzârdı.¹³⁵

II. Abdülhamid, raporun, danışmanlarınca hemen değerlendirilmesini istedi. Danışmanlar, Mehmed Said Efendi'nin raporunda söyledikleriyle, Ömer Vehbi Paşa'nın Babiâli'ye verdiği bilgiler arasında bariz farklı-

¹³² Y. MTV, 72/43.

¹³³ Y. MTV, 70/150, Kasım 1892.

¹³⁴ Y. MTV, 71/39.

¹³⁵ Y. MTV, 71/39.

lıklar olduğu sonucuna vardı. Said Efendi'nin iddiaları oldukça ciddî ve tahkike değerdi. 27 Kasım 1892'de raporunu Yıldız'a sunan heyet, padişaha, konunun mahallinde araştırılması yönünde görüş bildirdi.¹³⁶ Öneriyi uygun bulan II. Abdülhamid, soruşturmanın selâmeti açısından Fırka-i Islâhiye Kumandanı Ömer Vehbi Paşa'yı görevinden alarak, Musul'a bir tahkik heyeti gönderdi.¹³⁷ Durum, Ömer Vehbi Paşa'ya bildirilerek, ikinci bir emre kadar Musul'da beklemesi istendi.¹³⁸

Padişahın bu kararı, bölgede sevinçle karşılanmıştı.¹³⁹ Ocak 1893'te çalışmalarına başlayan tahkik heyeti,¹⁴⁰ Mart ayında soruşturmaları tamamladı. Heyet, Ömer Vehbi Paşa hakkında ileri sürülen bütün iddiaları doğruluyordu. Paşa'nın İstanbul'a verdiği bilgiler "külliye yalan" idi.¹⁴¹ Kendisine verilen talimatlara uymamış; padişahın rızasına aykırı hareket etmiş; keyfi ve sorumsuz davranmış; yok yere kan dökmüş; kanun ve teamülleri çiğnemiş; olup bitenler hakkında kasıtlı olarak gerçekleri gizlemişti.¹⁴² Heyet, Musul valisini de yapılanlara göz yumduğu, gelişmelerden hükümeti haberdar etmediği gerekçesiyle suçlu buldu.¹⁴³

Ömer Vehbi Paşa'nın Musul'da yaptığı kötülükleri zihinlerden kazımak oldukça zordu. Zaten Yezidilerle iyi gitmeyen ilişkiler yaşanan son hadiselerle iyice bozulmuştu. 1893 yılı gergin bir bekleyişle geçti. Cebel Sincar Yezidilerinin intikam alacaklarına dair haberler, bölgede güvenlik önlemlerinin artırılmasına neden oldu.¹⁴⁴ Babıâli, savaşmak yerine, politika olarak uzlaşmaya öncelik verdi.¹⁴⁵ Nasihat heyetleri sık sık devreye

¹³⁶ *Aym belge.*

¹³⁷ Y.MTV, 72/40, 12 Aralık 1892; 72/42.

¹³⁸ Y.MTV, 73/8, Aralık 1892.

¹³⁹ Y.MTV, 72/42. Paşa, 26 Aralık 1892'de İstanbul'a gönderdiği cevabî yazıda, işleri yarım bırakmanın üzüntüsünü yaşadığından bahsederek, Musul'daki kışlanın bir odasına kapanarak, tahkik heyetinin yolunu gözleyeceğini bildiriyordu (Y.MTV, 73/56, 26/27 Aralık 1892).

¹⁴⁰ Üç kişilik heyetin başkanlığını Şakir Paşa yapmaktaydı (Y.MTV, 76/136). Aynı zamanda Yaver-i Ekrem olan Şakir Paşa hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, İstanbul 1993. Yaverlik Kurumu hakkında orijinal bir çalışma için: Aynı müellif, "Saray'da/Mabeyn-i Hümayûn'da Yaverlik Kurumu (1839-1920)", *Türkler*, Ankara 2002, XIII, 610-628.

¹⁴¹ Y.MTV, 74/77; 74/91, lef 1, 5 Şubat 1893.

¹⁴² Y.MTV, 76/136; 74/72; 74/15; 75/98; 88/36.

¹⁴³ Y.PRK.ASK, 88/36.

¹⁴⁴ Y.MTV, 80/52, 22 Temmuz 1893.

¹⁴⁵ YA.HUS, 283/55, lef 1, 1 Kasım 1893.

sokularak, ortam yumuşatılmaya çalışıldı.¹⁴⁶ Askerî operasyonlara hep son çare olarak başvuruldu.¹⁴⁷ Devlet, 1893 sonrası politikalarıyla Yezidilere geçmişi unutturmaya, onları kazanmaya çalıştı. Fakat bunu başarmak kolay değildi. Büyük ümitlerle başlatılan eğitim projesi başarısızlıkla sonuçlanmış, Yezidiler çocuklarını okullara göndermemiştir. Şeyh Adî Medresesi ise zamanla âtil hâle gelmişti.¹⁴⁸ Musul'da Yezidilerin asker kur'aları birkaç yıl çekilemedi.¹⁴⁹ Bedel-i nakdî uygulaması ise yine sürdü. Bedel veren Yezidilere getirilen beş aylık askerî eğitim görme mecburiyeti, daha sonra üç aya indirilmesine rağmen, cemaat ile devlet arasında sorun olmaya devam etti.¹⁵⁰

Her şeye rağmen, 1893-1909 devresi Osmanlı-Yezidî ilişkileri açısından genelde olumluydu. Babîâli, Yezidileri memnun edecek kararlar almaya, yaraları sarmaya özen gösterdi. Ömer Vehbi Paşa azledildikten bir süre sonra yargılanmak üzere İstanbul'a çağrıldı. Musul Valisi ise görevinden alındı. Onun yerine tayin edilen Aziz Paşa ılımlı kişiliği ve uzlaştırıcı tavırlarıyla dikkat çekti. Sincar dağları sakinleşmiş, güvenlik yeniden tesis edilmişti. Şeyhan Yezidileri ibadetlerini yerine getirebiliyordu. Daha önce Müslüman olduklarını söyleyen Yezidî liderler tekrar eski dinlerine dönmüştü.¹⁵¹ Sincar'ın batı eteklerinde sakin bir Yezidî aşireti, reisleri Hasan Konca ile birlikte İslâm'ı kabul ederek Hamidiye Alaylarına katıldı.¹⁵² Diyarbakir vilâyetindeki bazı Yezidî aşiretleri de, muhtemelen böyle bir din değişikliğine gerek görülmeden, aynı alaylara kabul edildi.¹⁵³ O tarihlerde Halep'in batısında, Cebel-i Sem'an tepelerindeki küçük bir Yezidî topluluğu Osmanlı ordusuna asker veriyor ve bu askerlerin çoğu Yemen'deki garnizonlarda görev yapıyordu.¹⁵⁴

Osmanlı Devleti, 1902'de Musul valiliğine Mustafa Nuri Paşa'yı atadı. Paşa sıradan bir bürokrat değildi. Yezidiler hakkında geniş bilgisi vardı. İnanç ve âdetlerini çok iyi biliyordu. Musul'daki görevi sırasında, Yezidiler konusunda ciddi araştırmalar yapmış, devlet merkezini bilgilendir-

¹⁴⁶ YA. HUS, 283/27, lef 1, 30 Ekim 1893; Y.PRK.ASK, 91/18, 1 Haziran 1893.

¹⁴⁷ Y.MTV, 85/107, lef 2, 16 Ekim 1893; 95/13, 11 Ekim 1893.

¹⁴⁸ Nuri Paşa, *Aynı eser*, s. 44-45.

¹⁴⁹ Y.MTV, 100/13.

¹⁵⁰ Nuri Paşa, *Aynı eser*, s. 47.

¹⁵¹ Guest, *Aynı eser*, s. 242.

¹⁵² Guest, *Aynı eser*, s. 241.

¹⁵³ MV, 113/161.

¹⁵⁴ Guest, *Aynı eser*, s. 241.

mişti. Daha sonra bu bilgiler kitaplaştırılarak neşredildi.¹⁵⁵ Nuri Paşa'nın Yezidîlere yönelik en önemli icraatı, 1892'te el konulan Şeyh Adî türbesini, 1904'de cemaate iade etmek oldu.¹⁵⁶ 1906'da Meclis-i Vükela önemli bir karar alarak, Osmanlı Yezidîlerine verilecek nüfus tezkerelerindeki mezhep hanesine mutlaka "Müslim" yazılmasını istedi. Yezidîler resmî dairelerde bu tezkereleri ibraz etmek zorundaydı. Ellerinde "Müslim" yazılı nüfus tezkereleri olmayan Yezidîlerin işlemleri yapılmayacaktı. Yezidîler, Sicill-i nüfusa da aynı şekilde "Müslim" olarak kaydedilecekti. Meclis-i Vükela, Yezidîlerin nüfus tezkereleri ile nüfus kütüklerine "Yezidî Müslim" ve "Yezidî Gayrimüslim" şeklinde yazılmalarına ilişkin teklifi ise siyâsî mülâhazalarla doğru bulmamıştı.¹⁵⁷ Bu uygulamayla Osmanlı Devleti, Yezidîleri, şer'an veya hukuken olmasa da, kâğıt üzerinde "siyaseten Müslümanlaştırmış" oldu.

Yezidîleri kazanmaya yönelik gayretler II. Meşrutiyet sonrasında da sürdü. 1909'da çıkarılan askerlik yasası, bu konuda daha önce uygulanan bütün muafiyet ve ayrıcalıkları kaldırarak, imparatorluk topraklarında yaşayan bütün Osmanlı vatandaşlarına askerlik yapma zorunluluğu getirdi. Aynı kanunla, Bedel-i askerî vergisi ilgâ edildiği hâlde, Bedel-i nakdî kaldırılmadı.¹⁵⁸ Hatta kapsamı genişletilerek, bu uygulamadan Müslümanların yanı sıra gayrimüslimlerin de yararlanması sağlandı. Bu sayede, Bedel-i nakdî malî sıkıntıda olan Osmanlı Devleti için uzun yıllar düzenli bir gelir kaynağı oldu.¹⁵⁹

Kur'aya dahil edildikleri hâlde fiilen askerlik yapmayan Yezidîler, 1909 sonrasında da Bedel-i nakdî ödemeye devam ettiler. Aralık 1914'te, Şeyhan ve Sincar Yezidîlerinin 1.500 lira "iâne-i harbiyye" karşılığında seferberlikten tecilleri kararlaştırıldıysa da, Şubat 1915'te bunun uygun olmayacağı düşünülerek, "esnân-ı ihtiyatiyye ve mustahfazadan" olanlardan kısa bir süre için "Bedel-i nakdî" kabul edileceği açıklandı.¹⁶⁰

¹⁵⁵ Turgut Akpınar, "Yezidiler Şeytana mı Tapar", *Tarih ve Toplum*, Sayı 131, Kasım 1994, s. 16.

¹⁵⁶ Guest, *Aynı eser*, s. 246.

¹⁵⁷ MV, 113/161.

¹⁵⁸ 1909'da çıkarılan zorunlu askerlik yasası ve uygulamaları için bkz. Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, Simurg Yay., İstanbul 2000, s. 138 vd.

¹⁵⁹ Bedel-i nakdî miktarı 50 liraydı. Kanuna göre, ihtiyat ve mustahfız durumunda olanlar bedel-i nakdî veremiyor, seferberlikte ise bu uygulama kaldırılıyordu. Ancak 1914'te kanun esnetildi (*Düstür*, II/6, s. 926, 931, 968). Bedel-i nakdî gelirleri için Maliye Nezaretinin yayımladığı *Devlet-i Osmaniyye'nin 1325, 1326, 1327, 1330, 1331, 1332 ve 1334 senelerine mahsûs bütçelere bakılabilir*.

¹⁶⁰ MV, 195/70, 23 Aralık 1914; DH.ŞFR, 49/261, 13 Şubat 1915.

Ocak 1914'te, aralarında Osmanlı Yezidilerinin en büyük dini olan Şeyhan Mirinin de bulunduğu beş Yezidî din adamı, Musul valisine müracaat ederek, gayrimüslim ruhanîler gibi kendilerinin de askerlikten muaf tutulmalarını istediler. Musul valiliğince de desteklenen bu talep; Yezidîlik devletçe resmen tanınan bir “mezhep” veya “cemaat” olmadığı¹⁶¹ gerekçesiyle Osmanlı hükümeti tarafından geri çevrildi.¹⁶² Babîali, Yezidî reislerin gayrimüslim ruhanîlere kıyas edilemeyeceğini, çünkü Yezidîler için 1909 Meşrutiyeti öncesi ile sonrası arasında askerlik mükellefiyeti bakımından bir fark olmadığını bildirdi. Meşrutiyet öncesinde Yezidîler askerlikten istisna edilmediklerinden, bundan sonra da bu hizmetten muaf tutulmaları hukuken mümkün değildi. Fakat, Yezidîlik resmen bir mezhep veya din olarak tanındığı takdirde bu durum değişebilir, cemaat içerisinde din adamı konumunda oldukları tescil edilenler muafiyet imkânından yararlanabilirdi.¹⁶³ Adliye ve Mezâhib Nezareti, yürürlükte olan kanunî mevzuata göre Yezidî din adamlarının Müslüman imamlar gibi “tecil” hakkından faydalandırılacakları görüşündeydi.¹⁶⁴

Yezidî din adamlarının askerlikten muaf tutulmalarıyla başlayan tartışmalar, aynı günlerde, Musul valisi Süleyman Nazif Paşa ve vilâyet meclisinin ortak teklifleriyle, Yezidîliğin farklı bir din olarak tanınmasını gündeme getirdi. Fikrin sahibi olan Süleyman Nazif Paşa, bu konuda Babîali'yi sık sık ikaz ederek, devletin siyasî çıkarları açısından Yezidîliğin resmen kabul edilmesi gerektiğini söyledi.¹⁶⁵ Aynı hususta Musul'daki Yezidî lideriyle de görüşen Paşa, Ocak 1914'te Dahiliye Nezaretine bir yazı göndererek, Yezidîlerin, kendilerine verilecek nüfus tezkerelerindeki mezhep hanelerine “Yezidî” yazılması şartıyla topluca “Sicill-i Nüfusa” kaydolmayı kabul ettiklerini bildirdi.¹⁶⁶

Musul valisi, vilâyet dahilinde 68.000'e yakın “*itikad-ı bâtlaya sâlik*” Yezidî bulunduğunu hatırlatarak, bunlar hakkında en kısa zamanda isabetli tedbirler alınmadığı takdirde, yakın gelecekte devletin büyük zararlara uğrayabileceğini söylüyordu. Nazif Paşa, Hristiyan misyonerlerin bölgedeki çalışmaları neticesinde er veya geç Musul Yezidîlerinin Protestan ya da Katolik mezheplerinden birini kabul ederek İngiltere veya Fran-

¹⁶¹ DH. İD, 206/4, lef 3, 19 Ocak 1914; 206/4, lef 4, 22 Şubat 1914.

¹⁶² DH. İD, 206/4, lef 7.

¹⁶³ DH.İD, 206/4, lef 2/1, 25 Şubat 1914.

¹⁶⁴ DH.İD, 206/4, lef 7. Tecil konusu daha sonra Şurâ-yı Devlet'e havale edildi (lef 9/1).

¹⁶⁵ BEO, nr. 318922, lef 1, 18 Ocak 1914.

¹⁶⁶ BEO, nr. 318922, lef 1.

sa'nın himayesine girebileceklerini iddia ediyordu. Bu muhtemel tehlikenin önünün alınabilmesi için Paşanın önerisi, Yezidîlerin isteklerinin yerine getirilip, cemaat üzerinde büyük manevî nüfuzu olan Şeyhan Mirinin ayda bin kuruş maaş ve vilâyet meclisi üyeliğiyle taltif edilerek, kazanılması idi.¹⁶⁷

Musul valisinin tekliflerini değerlendiren Babıâli, “*edyân-ı semâviyyeden*” olmadığı gerekçesiyle, Yezidîliğin hükümet tarafından resmen kabul ve tasdik edilmesi fikrini siyaseten uygun bulmadığı gibi; aynı düşünceyle, Yezidîlerin nüfus tezkerelerine “Yezidî” olarak yazılmalarına ilişkin taleplerini de geri çevirdi. Keza, Yezidî cemaat liderinin Musul idare meclisine üye olarak katılmasına izin verilmesine dair önerisi de desteklenmedi.¹⁶⁸ Durum, 25 Ocak 1914'te Dahiliye Nezaretine bildirilerek, Yezidîlerin nüfus kütükleri ve nüfus tezkerelerine “Müslim” olarak yazılmasına devam edilmesi istendi.¹⁶⁹ Hükümet, sadece, “*bir tedbîr-i istimâletkârî*” olmak üzere, Şeyhan Mirine, “*Hidemât-ı Vataniyye*” fonundan aylık 1.000 kuruş maaş bağlanmasını kabul etti.¹⁷⁰ Birkaç ay sonra bu miktar fazla bulunarak 800 kuruşa indirildi.¹⁷¹

Musul valisi Süleyman Nazif Paşa, hükümetinin olumsuz cevabına rağmen, Yezidîliğin resmen tanınması için Babıâli nezdindeki girişimlerini sürdürdü. Bu konuda Musul vilâyet meclisinin desteğini de arkasına alan Paşa, asırlar önce İslâm inanç ve esaslarından ayrılmış olan Yezidîlere, mevcut hâlleriyle “*şer'an Müslüman demenin câiz olmadığı*”nı ileri sürerek, Yezidîliğin ayrı ve müstakil bir “din” olarak resmen tescil edilmesini; 1909 Kanun-ı Esâsi'sinin İmparatorluktaki bütün din ve mezheplere tanıdığı özgürlüklerden Yezidîlerin de yararlandırılmasını istemekteydi. Musul valisine göre, Kanun-ı Esâsi'de bunu engelleyici bir hüküm yoktu.

¹⁶⁷ *Aynı belge*; BEO, nr. 318922, 26 Ocak 1914.

¹⁶⁸ BEO, nr. 318922, lef 1. Bu belgede, Yezidîlerin tanınmasına ilişkin teklifin Babıâli tarafından “siyaseten ve maslahaten” uygun bulunmayarak geri çevrildiği açıkça ifade edilmesine karşın; Guest, muhtemelen belgeyi yanlış anlayarak, Osmanlı hükümetinin, 1914'te, Yezidîliği ayrı bir “din” olarak resmen tanıdığı şeklinde, gerçek dışı bir hükme varmıştır (Guest, *Aynı eser*, s. 296). Oysa ki, konuyla ilgili belgedeki ifadeler aynen şöyledir: “*Yezidîlik edyân-ı semâviyyeden olmadığı cihetle bunun taraf-ı hükümetden kabul ve tasdiki ve re'is-i rûhâniyyesinin meclis-i idâreye devâm ettirilmesiyle beraber, tezâkir-i Osmâniyye'ye Yezidî yazılması maslâhaten ve siyâseten gayr-i câiz olup...*” (BEO, nr. 318922, lef 1).

¹⁶⁹ MV, 184/68, 25 Ocak 1914; BEO, nr. 318922, lef 3, 25 Ocak 1914.

¹⁷⁰ MV, 184/68; BEO, nr. 318922.

¹⁷¹ BEO, nr. 318922, lef 2, Nisan 1914.

Kanunlar, inanç özgürlüğünün kullanımı konusunda ülkedeki din ve mezhepler arasında bir fark gözetmiyordu.¹⁷²

Süleyman Nazif Paşa, 6 ve 26 Nisan 1914 tarihlerinde Yezidîliğin ayrı bir din olarak tanınması, Yezidîlerin nüfus kayıtları ve tezkerelerine “Yezidî” yazılması, cemaatin dinî liderlerinin askerlikten istisna edilmeleri yolundaki eski tekliflerini yeniledi.¹⁷³ Ayrıca, geçmişte yaşanan üzücü olaylar sebebiyle devlete kırgın olan Yezidîlerin kazanılabilmesi için, Ömer Vehbi Paşa zamanında haksız yere el koyulan “kutsal eşyalar” ile Şeyh Adî türbesi ve medresesinin bulunduğu mekân ve buraya bağlı arazinin cemaate iade edilmesini istedi.¹⁷⁴ Vali, yapılacak böyle bir jestin, Osmanlı Devletinin siyasî ve bölgesel çıkarları kadar Yezidîlerin kalplerinin kazanılabilmesi noktasından da önemli olacağını söylemekteydi. Paşa, 26 Nisan 1914 tarihli yazısında, geçmişte hükümetine yaptığı uyarıları tekrarlayarak, Protestan ve Katolik misyonerlerin Musul Yezidîlerini Hristiyan yapabilmek gayesiyle uzun süredir bölgede çalıştıklarını bir kez daha hatırlatıyor; bir gün, bu bâtil mezhep erbabının dünyadaki ilmî ve fikrî gelişmelerden etkilenecek, akıl ve mantığa aykırı olan dinlerini terk edeceklerini ileri sürüyordu. Yezidîlikten ayrılanların ya Müslümanlığı, ya da Hristiyanlığı seçeceğini söyleyen Musul valisi, bunların tercihlerini İslâm'dan yana yapabilmeleri için devletin Yezidîliği resmen tanıması gerektiğini düşünüyordu.

Paşa'ya göre, her ne kadar resmen kabul edilmese de, Yezidîlik “*fiilen ve hakikaten*” var olan bir mezhepti.¹⁷⁵ Zaten Babîâli, bu mezhebi “fiilen” tanıdığını liderlerine maaş bağlayarak ve cemaatle gayri resmî de olsa mü-nasebetlerini sürdürerek gösteriyordu. Yapılacak olan bu fiilî durumu resmileştirmek, Yezidî cemaati reislerine bazı muafiyet ve ayrıcalıklar tanıyarak, Müslüman olmalarını teşvik etmekte. Aksi takdirde Yezidîler, beklenmedik bir anda Hristiyanlığı kabul ederek devletin başına yeni bir problem açabilirlerdi. Musul valisine göre, Yezidî nüfusun yoğun olduğu Sincar'ın gelecekte ikinci bir Lübnan olması istenmiyorsa, devletin yapacağı en önemli icraat Yezidîliği resmen tanımaktı.¹⁷⁶

¹⁷² DH.İD, 206/4, lef 3.

¹⁷³ DH. İD, 206/4, lef 12 ve 6.

¹⁷⁴ DH. İD, 206/4, lef 12 ve 6.

¹⁷⁵ DH. İD, 206/4, lef 6.

¹⁷⁶ *Aynı belge.*

Babîali, Yezidîliğin resmen tanınması gibi geleneksel devlet politikasına ters düşen istisnâî talepler dışında, Yezidîlere yönelik alınan hemen bütün kararlarda Musul valisinin görüş, düşünce ve tavsiyelerinden geniş ölçüde yararlandı. Süleyman Nazif Paşa'nın Yezidîlerin kazanılması konusunda yapmış olduğu önerilerin çoğunun bir süre sonra gerçekleştirilmesi bu tesbiti doğruluyordu. Bu cümleden olarak Babîali, 1914'te, yirmi bir yıldır Bağdat'daki 13. Kolordu deposunda saklanmakta olan¹⁷⁷ Yezidîlere ait bazı dinî kitaplar ile “kutsal eşyaları” resmî bir törenle cemaate geri verdi.¹⁷⁸ Bu amaçla, 4 Mart 1914'te Musul'da düzenlenen teslim töreninde konuşma yapan Süleyman Nazif Paşa, Yezidîlere, “*Osmanlı nâmı altında yaşayan her kavim ve cemaatin hukuk-ı şahsiyye ve mezhebiyyesine*” devletin saygılı olacağını söyledi. Valinin sözleri Yezidîler için oldukça anlamlı ve güven vericiydi.

Kutsal emanetlerine kavuşan Yezidîler, yapılan bu jest karşısında büyük memnuniyet duymuşlar; gördükleri iltifatın hoşnutluğu içerisinde Musul valisine şükranlarını sunarak, bundan sonra her türlü vatandaşlık görevlerini yerine getireceklerine, vergilerini ödeyeceklerine, Osmanlı ordusunda asker olacaklarına söz vermişlerdi.¹⁷⁹ Babîali, Mayıs 1914 tarihinde de, Şeyh Adî evkafına bağlı arazinin eskiden olduğu gibi yine Yezidîlerin tasarrufuna bırakıldığını bildirerek, mezkûr araziye dışarıdan müdahale edilmesini yasakladı.¹⁸⁰ Buna rağmen Osmanlı Devleti, Yezidîliği hiçbir zaman ayrı bir din veya mezhep olarak “resmen” tanımadı. Cemaatle İstanbul arasındaki münasebetler hep “gayriresmî” surette sürdürüldü.¹⁸¹

Osmanlı-Yezidî ilişkileri, I. Dünya Savaşı ile birlikte birden değişmeye başladı. Irak'taki dengelerin alt üst olması verilen sözleri ve yapılan güzel işleri unutturdu. Yezidî aşiretleri İngilizlerle işbirliği yapmaya, Osmanlı ordusunun takibinden kaçan isyancı Ermenilere Sincar dağında kucak açmaya başladı. Bölgedeki Osmanlı kuvvetleri taciz edilmekte, iletişim hatlarına saldırılar düzenlenmekteydi. İngilizler, Hicaz'da bedevî Arapları, Kuzey Irak'ta ise Yezidîleri Osmanlı'ya karşı savaşa sokmayı

¹⁷⁷ DH. SYS, 117/6, lef 2, 31 Aralık 1913. Kutsal eşyalar, 1892'de önce Musul Redif deposuna götürülmüş, daha sonra Ömer Vehbi Paşa tarafından buradan alınarak Bağdat 13. Kolordusu'na teslim edilmişti (*Aynı belge*, lef 6).

¹⁷⁸ DH.SYS, 117/6, lef 9, 4 Mart 1914. Belgelerden, kutsal eşyaların iadesine ilişkin hazırlıklara 1913 yılında başlandığı anlaşılmaktadır (DH.SYS, 117/6).

¹⁷⁹ DH.SYS, 117/6, lef 9.

¹⁸⁰ DH.ID, 206/4, lef ½, 15 Mayıs 1914.

¹⁸¹ Nelida Fuccaro, “Communalism and the State ...”, s. 3.

başarmıştı. 1918'de Sincar'da Osmanlı ordusu ile silah ve mühimmat takviyeli Yezidî aşiretleri arasında şiddetli çarpışmalar oldu. Neticede Osmanlılar, 1918 Ekiminde Irak bölgesini tahliye etmek zorunda kalırlarken, İngilizler ise Yezidîler tarafından “kurtarıcı” olarak karşılanacaklardı.¹⁸²

S o n u ç

Osmanlı Devleti, İslâm'dan sapmış bir topluluk olarak gördüğü Yezidîleri, Hristiyan ve Yahudiler gibi “Millet Sistemi” içine almadığı gibi, resmen ayrı bir “dinî cemaat” olarak da tanımamıştır. Osmanlı iktidarı, geleneksel resmî ideolojinin bir gereği olarak, ülkedeki değişik din, mezhep ve cemaatlere karşı takındığı klasik tavrı, bir “*furka-i dâlle*” olan Yezidîlere de aynen uygulamıştır. Bu resmî tavır aslında hiç de şaşırtıcı değildi. Çünkü Osmanlı Devleti, egemenliği altındaki dinî toplulukların inanç yönlerinden çok, onların kendi otoritesine karşı alacakları pozisyonla ilgilenmekteydi. Resmî ideolojinin koyu merkezîyetçi ve devletçi yapısı, yönetim ile tebaa arasındaki ilişkilerin merkezine, “itaat” faktörünü yerleştirmişti. Hangi etnik köken, din, mezhep veya cemaatten olursa olsun, vergilerini düzenli ödemek suretiyle, devletin siyasî otoritesine boyun eğip yürürlükte olan kanunlara aykırı hareket etmeyen herkes Osmanlı düzeninde güvenle yaşama hakkına sahipti. Merkezî otorite, kendisini yalnızca Müslümanların değil, emirlerine itaat eden bütün Osmanlıların temsilcisi ve koruyucu olarak görüyordu. Öyle ki, devlet ve kamu düzeni için tehlike teşkil etmedikleri veya yerleşik Sünnî İslâm'a karşı açığtan meydan okuma gibi muhalif bir hareket içersine girmedikleri sürece, “*heterodoks zümreler*” hakkında bile merkezin müsamahakâr yaklaşımı genelde değişmiyordu. Bu politika, XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti ile Yezidîler arasındaki ilişkilerde de geçerli oldu. Vergilerini verip asayiş ihlâl etmeyen Yezidî toplulukları, inançlarından ötürü devlet açısından bir problem olarak görülmedi. Ancak Babîâlî'nin, Tanzimat öncesinde, politika olarak Yezidîlere karşı “mesafeli” durmayı tercih ettiği de bir gerçektir.

Tanzimat dönemi Osmanlı-Yezidî ilişkileri açısından bir kırılma noktasıydı. Temelleri XVI. yüzyılda atılan klâsik politikalar bu dönemde değişmeye başladı. Bu değişimde, Tanzimat ile birlikte devlete hâkim olmaya başlayan yeni yönetim anlayışının etkisi olduğu açıktı. Bununla birlikte, Batılı devletlerin, Ortadoğu'daki çıkarları gereği bir süredir Yezidî topluluklarıyla yakından ilgilenmelerinin Babîâlî'de meydana getir-

¹⁸² Guest, *Aynı eser*, s. 299-303; Lescot, *Aynı eser*, s. 117.

diği tedirginliğin de bu değişimde önemli bir payı vardı. Batılılar, XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren Musul'a gönderdikleri araştırmacı, arkeolog ve diplomatlar kanalıyla Yezidîler hakkında sürekli bilgi topluyorlardı. Gelişmeler, Yezidîlerin “sisteme kazandırılmalarını” zorunlu hâle getirdi. Entegrasyonun başarısı, Yezidîlerin “İslâm'a geri döndürülmelerine” bağlıydı. Babîâli, bunun askerlik ortamı içerisinde problemsiz gerçekleştirilebileceğini düşünüyordu. Müslümanlarla aynı birliklerde görev yapacak olan genç Yezidîler, askerlikleri süresince alacakları “dinî telkinât” ve “doğal etkileşim” sayesinde kolaylıkla Müslüman olabilirlerdi. Bu amaçla hükümet, 1849'da, gerçekte İslamiyet'le hiçbir ilişkisi kalmamış olan Yezidîleri, “*Müslüman muamelesi*” yaparak askere almak istedi. Böylece Yezidîler, kağıt üzerinde “*Müslümanlaştırılmış*” oldu. Karar, cemaatlerini kaybedeceklerinden korkan Yezidî liderlerin tepkisini çekti. O tarihe kadar askerlik yapmamış olan Yezidî halk da liderlerinin yanında yer aldı. İngiliz sefiri Canning'in girişimleri sonucu Babîâli, uygulamayı erteleyerek, Yezidîlere, askerliklerini “bedelli” yapabileceklerini bildirdi. Bundan dolayı Osmanlı Devleti, 1849-1872 yılları arasında Yezidîleri fiilen askere çağıramadı. 1872'de ise, Musul Yezidîlerini askere almak için harekete geçen Babîâli, yine Yezidî cemaat liderlerinin muhalefetleriyle karşılaştı. Keza, 1885/1886'da Şeyhan Yezidîlerine yönelik benzer bir girişim de aynı şekilde sonuçsuz kaldı.

II. Abdülhamid dönemi Osmanlı-Yezidî ilişkileri açısından önemli gelişmelere sahne oldu. Padişah, Yezidîleri İslâm'dan sapmış bir topluluk olarak görüyordu. Yezidîler ile devlet arasındaki ilişkilerin düzeltilmesi gerektiğini düşünen II. Abdülhamid, sorunların sadece askerî yöntemler ve silah gücüyle çözülemeyeceğini; hangi gerekçeyle yapılsa yapılsın, Yezidîler üzerine düzenlenecek her askerî harekâtın bu topluluğu devletten biraz daha uzaklaştıracağını biliyordu. Padişah sorunların kan dökülerek değil, nasihat heyetleri vasıtasıyla “uzlaşarak” çözülmesinden yanaydı. En büyük ideali, geçmişte Müslüman olduklarına inandığı Yezidîleri bir gün yeniden İslâm'a döndürebilmektir. Bu, Yezidîlerin sisteme entegrasyonlarının yanı sıra, Kuzey Irak'ın siyasî geleceği için de büyük önem taşıyordu. Bu bakımdan II. Abdülhamid, saltanatı süresince Musul'daki irili ufaklı “dalâlet fırkalarının” “*ehl-i Sünnet dairesine alınmalarına*” ayrı bir değer verdi. Bu konuda, yaşadıkları coğrafyanın stratejik ehemmiyetinden ötürü Yezidîlere öncelik tanındı. Yezidîleri İslâm'a kazandırma sürecinde “dinî eğitim” ile “askerlik” iki önemli “entegrasyon aracı” olarak kullanılmak istendi. Devletin niyeti, eğitim ve askerlik vasıtasıyla, belli bir süreç içerisinde Yezidîleri “*ehl-i Sünnet inancı çerçevesinde Müslü-*

man” yapmaktı. Bu konuda, ne Saray'ın, ne de Babîâlî'nin Yezidîler için önceden tasarladığı bir mezhep tercihi olmadığı gibi, Hanefîliği empoze etmek amaçlı bir düşüncesi de yoktu. Devlet için önemli olan, Yezidîlerin Müslümanlığı kabul etmeleriydi. Zaten yüzyıllardır Şafiîliğin tek hâkim mezhep konumunda olduğu Kuzey Irak'ın kırsal ve dağlık alanlarında Hanefîliği dayatmanın devlet açısından bir anlamı ve faydası da olamazdı.

1892'de Şeyhan köylerinde açılan “dinî mektepler” kanalıyla bölge Yezidîlerini Müslümanlığa döndürmeyi plânlayan Osmanlı Devleti, cemaat liderlerinin bilinçli muhalefeti nedeniyle başarı sağlayamadı. II. Abdülhamid dönemi “Müslümanlaştırma politikası”, yapılan bireysel ve stratejik hataların da etkisiyle, Yezidîler üzerinde aksi yönde bir etki yaptı. Yezidîler, çocuklarını dinî mekteplere göndermedikleri gibi, Laleş'de açılan Şeyh Adî Medresesi'ne de ilgi göstermediler. Yezidî köylerinde inşa edilen devlet okulları ve mescitler bir süre sonda kaderlerine terk edildi. Yezidîlerin, cemaat ortamından uzaklaştırılmadıkları sürece Müslüman yapılamayacaklarını gören Babîâlî, strateji değiştirerek, bütün ağırlığı Yezidîlerin askerlik konusuna verdi. Amaç, askerlik hizmetini bir “tashih-i itikad” aracı olarak kullanıp Yezidîleri ordu ortamında “Müslümanlaştırmak”tı. Fakat hesaplar tutmadı. Cemaat liderlerini aşamayan Babîâlî, birkaç istisna dışında, Yezidîleri nizamî ordu saflarına katamadı. Bir süre sonra “Müslümanlaştırma” projesini rafa kaldıran Babîâlî, 1893 sonrası politikalarıyla, geçmişin acılarını unutturup Yezidîleri devlete ısındırmaya gayret etti. Ancak Osmanlı Devleti, “Yezidîliği” İmparatorluğun sonuna kadar resmen ayrı bir din veya mezhep olarak tanımayarak, cemaatle olan ilişkilerini, eskiden olduğu gibi, “gayriresmî” şekilde sürdürmeye devam etti.

“A HETERODOX RELIGIOUS COMMUNITY: THE OTTOMAN YEZİDİS (XIX. AND XX. CENTURIES)”

Abstract

Since the Ottoman State considered the Yezidis as heretics in Islam they were not recognized as a Muslim community and therefore, not included into the “millet system” as Christians and Jews. At the same time, they were not acknowledged as a distinct congregation. The relations between the Ottoman State and the Yezidis increased in the Tanzimat period. At that time, the State's purpose was to gain the Yezidis for the Sunni community by recognizing them as Muslims. This policy was followed in the later period but became unsuccessfull, therefore, the Islamization policy of the Yezidis failed.

Keywords

The Ottoman Yezidis, The Shebeks, Sheikh Adi b. Musafir, Sinjar, Lalish, Sheikhan, Mosul, Abdulhamid II, Northern Iraq, Omar Wehbi Pasha, Mustafa Nuri Pasha, Suleiman Nazif Pasha.

